

РІДНА МОВА

4

ЧАСТИНА ДРУГА

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/12—1209 від 24.03.04)*

Видає за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Автори:

М. С. Вашуленко («Прикметник», «Числівник», «Повторення вивченого в 1—4 класах»); С. Г. Дубовик («Прислівник»); О. І. Мельничайко («Дієслово»); Л. В. Скуратівський («Займенник»).

Художник *О. Є. Коркіщенко*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- основні теоретичні відомості. Жирним шрифтом виділено матеріал для запам'ятовування;
- додатковий теоретичний матеріал;

- початок уроку;

- домашнє завдання;

- запитання, на яке можна дати відповідь, опрацювавши матеріал підручника;

- завдання підвищеної трудності.

ПРИКМЕТНИК (продовження)

§ 1. Відмінювання прикметників у множині

1. Спиши подані сполучення прикметників з іменниками у стовпчик, постав їх у множині і запиши через риску. Познач закінчення прикметників. Який висновок можна зробити про закінчення прикметників у називному відмінку множини?

Гордий прапор, мирна угода, дружня зустріч,
складна задача, прикра помилка.

2. Перевір за правилом, чи правильно виконано завдання.

Усі прикметники в називному відмінку множини мають закінчення *-і*: *дерев'яні, щирі, далекі*. Кінцеві тверді приголосні основи перед закінченням *-і* замінюються м'якими.

Порівняй:

[зал'ізний]	—	[зал'ізні]
[хорóбрый]	—	[хорóбр'і]
[дúжий]	—	[дúж'і]

2. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

СИМВОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Вам, мабуть, не раз доводилося дарувати квіти батькам, учителям, друзям. Ви, як завжди, підносили яскраві тюльпани, розкішні троянди, тендітні гвоздики або граціóзні гладіолуси.

Чудов.. квіти! Проте, коли поміж барвистих букетів трапляються загадков.. чорнобривці або трепетн.. гілочки червоної калини, цвіт соняшника, вони відразу приваблюють наше око. Це — квіти-

символи нашої української землі. Про них складено багато пісень, віршів. На ці символи по-особливому реагують наші українськ.. душі, наші українськ.. серця.

За Василем Скуратівським

Граціозні — витончені, стрункі.

2. Спиши абзац, у якому йдеться про ті квіти, що є символами української землі, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

3. 1. Спиши речення, ставлячи прикметники, що в дужках, у формі множини.

1. Букет справді був прекрасний. Волошки, (дрібненька) (гостроноса) сокирки, (золотистий) безсмертники, жовто-зелена медуниця, гіллястий звіробій, материнка сплїталися в одній дивовижній красі. (Микола Олійник) 2. За (ясна) зорі і за (тиха) води ішли в бої сини твого народу... 3. Ще в

дитинстві я ходив у трави, в (гомінливий), (трепетний) ліси. 4. Бігла стежка в далеч і губилась, а мені у (безтурботний) дні назавжди, навіки полюбилися (ніжна) і (замріяна) пісні. 5. На дні повільно хмари (темно-синя) повзуть, немов (підводний) кораблі, а навкруги ні клаптика землі — одні лиш зорі, (строга) і (красива). (З творів Василя Симоненка)

2. Розбери за будовою прикметник *безтурботний*, накресли його модель.

З р а з о к. $\overline{\text{Підводн}}^{\wedge}\underline{\text{ий}}$.

4. 1. Придивись до маминих або бабусиних рук. Які вони? Чим зайняті кожного дня?

2. Напиши короткий твір на тему «Мамині (бабусині) руки». Яка частина мови найчастіше трапляється у твоєму творі? У формі якого числа вона стоїть? Перевір, чи правильно вжито закінчення у цих словах.

5. 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у родовому або знахідному відмінку множини.

1. На минулому тижні ми зустрічали друзів зі Львова. А під час (літні канікули) ми самі поїдемо в гості до (львівські ровесники). 2. Ми пишаємося успіхами (юні натуралісти). 3. Космос потребує (глибокізнання, люди грамотні, сильні, мужні). 4. Учні нашого класу готуються до (спортивні змагання).

юннати

2. Добери синоніми до слова *мужні*.

6. 1. Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення. Виділи закінчення прикметників і визнач їх відмінок. Як ти розрізняєш форми прикметників, що збігаються в різних відмінках?

1. Звучать на різн.. мовах слова пісень святков.. (Тамара Коломієць) 2. Земля тільки марить рясн.. садами, та видно вже людям широк.. шляхи. (Андрій М'ястківський) 3. Ночі, ночі на Вкраїні, ночі тих.., чарівн.., де б не був я на чужині —

не забути вас мені. (Іван Манжура) 4. Пишається проти сонця гай, увесь у блискупч.. краплях, як у до-рог.. намисті. (Степан Васильченко)

2. Поясни, чому одні прикметники у родовому і місцевому відмінках множини мають закінчення *-их*, а інші — *-их*.

7. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок, що розкривав би головну думку, яку буде висловлено в продовженні.

Розгнівалася стара Зима: задумала все живе на землі знищити.

І почала з пташок. Набридли вони їй веселим щебетом, невтомним гомоном. Дмухнула Зима холодом, зірвала листя із золотих гаїв і лісів, розкидала його по сумних дорогах. Нема куди пташкам сховатися. Почали вони збиратися невеселими зграйками, радилися перед далекою дорогою. Потім знялися і полетіли за високі гори, за сині моря...

За Костянтином Ушинським

2. Усно продовж казку, розповідаючи про життя пташок на чужині та їхнє повернення додому.

8. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка? А яка мета?

ВІЧНОЗЕЛЕНА ГОСТЯ

У сиву давнину наші предки-слов'яни зустрічали Новий рік з квітучою вишнею. Незадовго до свята діжку, в якій росло деревце, вносили в хату. В теплі розвивалися бруньки, і дерево рясно вкривалося ніжним біло-рожевим цвітом.

Навколо новорічної вишні люди веселилися — водили хороводи, співали пісень. Квітуче деревце залишалося в хаті аж до весни. Потім його висаджували в теплу землю.

Тільки згодом квітучу біляву вишню замінила вічнозелена ялинка. У наших краях свято новорічної ялинки запровадив спеціальним указом цар Петро Перший у тисяча сімсотому році.

Алла Коваль

2. Підготуйся і перекажи текст письмово. Записавши, перевір, чи не забув використати вжиті в ньому прикметники.

Під Новий рік вишня зацвіла.

9. 1. Прочитай українську народну щедрівку.

ОЙ СИВАЯ ТА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой сивая та зозуленька.
Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров'я!
Усі сади та й облітала,
а в одному та й не побувала.
А в тім саду три тереми:
а в першому — красне сонце,
а в другому — ясен місяць,
а в третьому — дрібні зірки.
Ясен місяць — пан господар,
красне сонце — жінка його,
дрібні зірки — його діти.
Щедрий вечір, добрий вечір,
добрим людям на здоров'я!

2. Зверни увагу на прикметники. Яку роль відіграють вони в щедрівці?

3. Подумай і поясни значення слів: *щедрий, щедрівка, щедрувати*. Чому передноворічний вечір наші предки називали щедрим? Які інші щедрівки співають у вашім краї?

10.1. Прочитай прислів'я, загадки та прикмети про зиму.

Поясни, як ти їх розумієш. Простеж за вживанням у них прикметників.

1. У зимові холоди всякий молодий. 2. Яскраві зірки — на мороз. 3. Прийшла до нас бабуся у білому кожусі, поля причепурила — пухнастим снігом вкрила. 4. Срібна зірка, біла-біла, на долоню

теплу сіла. І як сіла — то й розтала — голуба водиця стала.

2. Спиши загадки. Після кожного прикметника у дужках познач скорочено його рід і відмінок.

3. До слова *причепурила* добери усно близькі за значенням.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. Як визначити рід, число і відмінок прикметника в реченні?
4. Які закінчення мають прикметники у називному відмінку однини і множини?
5. Як розрізнити форми прикметників жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини?

§ 2. Числівник як частина мови

? Для чого вживаються числівники в мовленні?

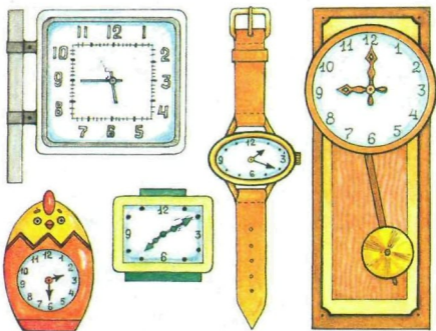
11. 1. Розглянь малюнок і дай відповіді на запитання.

1. Скільки речей випрала Мар'янка?
 2. Скільки ластівок сидить на дроті?
 3. Скільки каченят у качки?
 4. Скільки зацвіло кульбаб?
 5. Яку річ дівчинка випрала і повісила сушити першою?
 6. Що висить на мотузку п'ятим?
 7. Котре по порядку чорне каченя?
2. Запиши відповіді на два запитання (на вибір).

Слова, які означають кількість предметів або їх порядок при лічбі, називаються **числівниками**. Числівники відповідають на питання **скільки?** (один, п'ять, десять, триста) і **який? котрий?** (перший, шостий, сотий).

12. 1. Розглянь малюнок.

2. Прочитай речення. Знайди на малюнку годинник, який показує вказаний час.

1. Тринадцята година двадцять хвилин, або двадцять хвилин на чотирнадцяту.

2. Дев'ята година.

3. Пів на третю, або половина третьої.

4. Сьома година десять хвилин, або десять хвилин на восьму.

5. П'ята година сорок п'ять хвилин, або за чверть шоста.

3. Запиши речення в такій послідовності, в якій розміщені годинники на малюнку.

13. 1. Поєднай числівники з іменниками. Утворені словосполучення запиши.

П'ять, окунь; один, книга; двадцять, курча; два, олівець; три, вікно; одинадцять, футболіст.

Зразок.

Одинадцять футболістів.

футбóл

футбо́ліст

2. З двома словосполученнями склади і запиши речення.

14. 1. Прочитай вірш.

ДЕ П'ЯТИЙ?

Мне хустинку у руці,
гірко плаче Віра:
— В мене п'ять було стільців,
а тепер — чотири.

Взявся братик рахувать:
— Один, два, три, чотири, п'ять!
Віро, плакати облиш:
ти ж на п'ятому сидиш!

Грицько Бойко

2. Які числівники вжито у вірші? Випиши їх, до кожного постав питання.
3. Назви звуки і букви в числівнику *п'ять*, поясни його правопис.

15. Дай письмові відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Скільки хвилин витрачаєш на ранкову гімнастику?
3. Коли виходиш з дому до школи?
4. Скільки часу витрачаєш на дорогу до школи?
5. О котрій годині розпочинається перший урок?
6. Коли закінчуються заняття в школі?

16. 1. Розглянь малюнок. Чи впізнав ти птахів — горобця та іволгу? Прочитай текст.

БІОЛОГІЧНИЙ ГОДИННИК

Рослини й тварини володіють відчуттям часу. Кожна з них, підкоряючись ритмові біологічного годинника, прокидається в певний час.

Соловейко і жайворонки-юлі прокидаються близько другої години ночі. На початку третьої години — перепілка, польовий жайворон, зозуля, іволга, кропів'янка, горихвістка. О четвертій годині вилітають «на роботу» шпаки, трясогузки. Близько шостої залишають свої гнізда горобці.

Біологічний — властивий живим організмам.

2. Знайди в тексті числівники. Постав до них питання.
3. Які ще тварини та рослини, крім названих у тексті, можуть орієнтувати нас у часі?
17. Запиши повні відповіді на запитання.

1. Із скількох днів складається тиждень? 2. Який третій день тижня? 3. Яким по порядку днем тижня є четвер? 4. Скільки місяців триває весна? 5. Яким по порядку місяцем у році є листопад? 6. Скільки

місяців від початку року минуло 1 вересня?
7. Скільки днів у грудні? 8. Скільки днів у лютому цього року? Чому?

Вимовляй:
ші[сн]адцять
ші[с:]от

Пиши:
шістнадцять
шістсот

18. 1. Прочитай оголошення.

ОГОЛОШЕННЯ

18 січня в актовому залі школи відбудеться лялькова вистава «Трое поросят».

Початок вистави о 16 годині.

Вартість квитка — 2 грн.

2. Які числівники вжито в оголошенні? Подумай, без яких числівників при складанні оголошення не можна обійтись.

3. **П о п р а ц ю й т е р а з о м!** Складіть і запишіть оголошення про одну з подій, що відбудеться у вашому класі або школі.

19. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст на с.14. Які цікаві відомості наведено в ньому?

У холодних морях далеко видно кита за характерним фонтаном, що здіймається до десяти-п'ятнадцяти метрів над його головою. Кити пірнають на великі глибини — п'ятсот і більше метрів. Вони можуть перебувати під водою близько однієї години.

Новонароджені малята китів сягають п'яти-шести метрів завдовжки. Китеня живиться материнським молоком і швидко росте. Через два роки воно стає дорослою твариною.

п'ятсѳт

фонтан

З книги «Тваринний світ»

2. Спиши перший абзац тексту. Підкресли числівники, усно постав до них питання.

3. Усно встанови зв'язки між членами передостаннього речення.

тѳнна

- 20. 1. Від поданих числівників, що відповідають на питання скільки?, утвори числівники, що відповідають на питання який? котрий? Запиши за зразком.

Один, три, вісім, чотирнадцять, двадцять, тридцять один, сорок, сто.

Зразок.

Дев'ять — дев'ятий.

2. Одну пару числівників введи в речення і запиши його.

21. Попрацюйте разом!

1. Прочитайте приклади різними способами. Запишіть їх словами, вживаючи прийменники *від, до*.

$$\begin{array}{ll} 50 + 45 = 95 & 80 + 20 = 100 \\ 60 - 18 = 42 & 70 - 10 = 60 \end{array}$$

Зверніть увагу! Нерідко навіть учні старших класів і дорослі неправильно змінюють числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*. Навчіть своїх рідних і близьких правильно вживати названі числівники з прийменниками *від, до*.

**Правильно вимовляй і пиши
українською:**

п'ятдесяти
шістдесяти
сімдесяти
вісімдесяти

2. Складіть колективно кілька прикладів на додавання та віднімання з цими числівниками і запишіть словами, вживаючи прийменники *до, від*.

22. 1. Прочитай текст. Спиши, записуючи числівники словами.

Місяць легший за Землю і менший від неї, внаслідок чого люди і земні предмети на ньому важать у 6 разів менше. Якщо хлопець чи дівчина важать на Землі близько 50 кілограмів, то на Місяці вони важитимуть не більше, як півторарічна дитина. Вага зменшиться, а сила м'язів зостанеться такою, якою була на Землі. Так що на Місяці можна стати чудовим спортсменом. Якщо на Землі хтось стрибає у висоту на 1 метр 20 сантиметрів, то на Місяці він плигнув би як коник-стрибунець — до 10 метрів у висоту.

За Володимиром Уткіним

2. Поясни написання виділеного слова.

 23. 1. Побудуй речення, добираючи з четвертого стовпчика відповідний за змістом іменник. Став його в такий формі, якої вимагає числівник. Утворені речення запиши.

Мама	купила	чотири	гриб
Галинка	знайшла	п'ять	книжка
Годинник	пробив	дванадцять	гривня
Сорочка	коштує	тридцять	година

2. У формі якого числа і відмінка довелося вжити іменники четвертого стовпчика в кожному реченні?

24. 1. Прочитай текст. Яка його тема?

НАЙВИТРИВАЛІШІ СЕРЕД ТВАРИН

Білого ведмедя довго вважали твариною, яка здатна витримувати найнижчі температури. Однак досліді, проведені в Норвегії, довели, що перше місце в цьому випробуванні посідає полярна качка. Вона витримала температуру мінус сто десять градусів. На другому місці — білі гуси, на третьому — тюлені. І лише після них — на четвертому — білий ведмідь, що витримав вісімдесят градусів морозу.

З книги «Тваринний світ»

2. Знайди в тексті числівники, постав до них питання.

3. Запиши по порядку за зразком, яке місце за здатністю витримувати холод посідають різні тварини.

З р а з о к. Перше місце посідає полярна качка, вона витримує температуру мінус сто десять градусів.

температу́ра

4. Розглянь фото. Хто на ньому зображений? Що ти ще знаєш про цього звіра?

25. 1. Прочитай текст і спиши, дібравши до нього заголовок. Числівники записуй словами.

Протягом дня ластівка з'їдає 500—600 різних комах. Її одноразове меню становить від 40 до 50 комашок.

З цього видно, яка це корисна пташка. Адже вона допомагає підтримувати рівновагу в природі. Тому ластівок, як і інших птахів, потрібно оберігати і всіляко допомагати їм.

2. Пригадай, що присудок може відповідати на питання **я к и м є п і д м е т**? Знайди в тексті речення з таким присудком.

3. Склади усний опис ластівки за малюнком.

26. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому числівники. Зверни увагу на виділені слова. Вони також відповідають на питання **с к і л ь к и**?, але означають загальну, не визначену числом кількість предметів. Це теж числівники.

ПЕРШИЙ ЧЕМПІОН СВІТУ З ШАХІВ

Ім'я першого чемпіона світу з шахів — Вільгельм Стейніц. Майже сорок років провів Стейніц за шахівницею. Він створив **багато** шахових задач,

написав **безліч** статей про цю цікаву й захоплюючу гру.

У міжнародних турнірах Вільгельм Стейніц виборов **чимало** призів. Із чотирнадцяти зіграних ним міжнародних матчів він одинадцять виграв і лише три програв.

2. Спиши текст і підкресли числівники. Перевір за словником, чи правильно ти наголошуєш числівники в останньому реченні.

27. 1. Прочитай приклади. Які числівники ти вжив?

$$60 + 5 = 65 \qquad 4 \cdot 6 = 24$$

$$75 - 20 = 55 \qquad 27 : 3 = 9$$

2. Один з прикладів (на вибір) прочитай і запиши різними способами.

Запитання і завдання для повторення

1. Які слова належать до числівників?
2. На які питання відповідають числівники?
3. Зміни за питаннями числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*.

§ 3. Займенник як частина мови

28. Попрацюйте разом!

1. Поміркуйте, які слова вживає людина у таких випадках:
а) вказуючи на себе; б) звертаючись до співрозмовника;
в) вказуючи на інших людей або будь-які предмети. Проілюструйте відповіді прикладами із загадки.

НАВМИСНА МОРОКА

Я вам нею натякаю,
нею думать спонукаю,
щоб кмітливий врахував,
що я нею приховав,
вас морочачи навмисне,
і тоді відгадка блисне.
Що це таке?

Дмитро Білоус

2. Зверніть увагу! Виділені слова — займенники. Що ви можете сказати про значення займенників, вжитих у загадці? На які питання вони відповідають?
3. Звірте свої висновки з правилом.

З а й м е н н и к — це частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки, кількість, але не називає їх. Наприклад, іменники *хлопчик, кінь, камінь, гнів* можна замінити займенником *він*; прикметники *допитливий, сильний, важкий, справедливий* — займенником *такий*; числівники *два, шість, десять* — займенником *стільки*. Займенники відповідають на ті самі питання, що й частини мови, замість яких вони вживаються.

4. Поміркуйте, чому займенник має таку назву. Пригадайте, як про це сказано у вірші Дмитра Білоуса про частини мови.

29. 1. Прочитай текст.

СІМ'Я ЗАЙМЕННИКІВ

Сім'я займенників не така численна, як, наприклад, товариство іменників, прикметників, дієслів, яких у нашій мові нараховується десятки і сотні тисяч. Займенників усього кілька десятків, але за частотою використання у мовленні вони посідають третє місце серед інших частин мови.

Чим же це зумовлено? А тим, що в нас постійно виникає потреба вказувати на кого-небудь або на що-небудь. Для цього й використовуються займенники — *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*.

На відміну від інших частин мови під час відмінювання займенники змінюються невідомо, наприклад, займенники *я, ми, вони* у родовому відмінку мають такі форми: *мене, нас, їх*.

2. Що ти дізнався з тексту про займенники?

30. 1. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, підкресли займенники.

1. Як я літаю, то спокою не маю: ви за мною бігаєте. А як моє чадо до вас лізти радо, ви його об землю кидаєте. Отак бува в літі. Де ж та правда в світі?

2. Що то воно: у воді **водиться**, з хвостом **родиться**, а як виростає, хвіст відпадає? 3. Два ряди сорочок, а між ними фартушок. 4. Як не бий, він не заплаче, тільки сам завзято скаче. 5. Їду я, їду — ні коліс, ні сліду. 6. Летить стріла вогняна, ніхто її не спійма. 7. Мене б'ють, товчуть, ріжуть, а я все терплю і всім добром плачу.

Чадо — дитя.

2. Зроби звуко-буквений аналіз займенника *я*.

3. Поясни, як треба вимовляти виділені слова.

31. 1. Прочитай текст. Який недолік ти у ньому помітив?

О, тихо, мов малесенький прозорий білий метелик, сіла на руку перша сніжинка. А ось і друга,

третя сніжинки. Химерні сніжинки на вигляд, ці снігові зірочки. Здається, сніжинки вирізьбив геніальний майстер. Ось затанцювало сніжинок у повітрі більше, посипалися густіше.

За Олександром Копиценом

Геніальний — обдарований найвищою мірою таланту.

Химерні — ті, що викликають подив; дивні.

2. Спиши, подекуди вилучаючи іменники, що невинувато повторюються, а подекуди замінюючи їх займенниками, вміщеними в довідці.

Слова для довідки: їх, вони.

32. 1. Прочитай і відгадай загадку.

З однієї ми родини
від Андрія до Ярини.
Як по одному, самі,
ми буваємо німі,
хоч і маєм різні назви
й добре знаєте всіх нас ви.
Певним станемо рядком —
заговоримо ладком.
Ми — писемності основа.
А без нас — ніхто ні слова!
Що це таке?

Дмитро Білоус

2. Назви вжиті у загадці займенники.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів.

33. 1. Прочитай текст. З якої казки цей уривок? Який недолік у ньому допущено?

Були собі дід та баба. Але не було у діда й баби дітей. От дід з бабою собі й сумують. А далі дід і каже бабі:

— Ходімо в ліс по гриби...

2. Спиши текст, замінюючи, де треба, іменники займенниками.

§ 4. Особові займенники

34. Попрацюйте разом!

1. Прочитайте вірш. Які займенники пропущено? Що вам допомогло їх відновити?

БІЛОЧКА

— Де ... , білочко, живеш?

Що ... , білочко, гризеш?

— У зеленому ліску, у дуплі, у соснячку
... гризу горішки, і гриби, і шишки.

Галина Демченко

2. Спишіть вірш, вставляючи пропущені слова. На кого вказують дібрані займенники?

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони — особові займенники. Вони вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі питання, що й іменники: *х т о? щ о? кого? ч о г о? та ін.*

35. Попрацюйте разом!

1. Розгляньте таблицю.

Займенники 1-ї, 2-ї і 3-ї особи однини і множини

Особа	Число		Займенники вказують на
	однина	множина	
1-ша	<i>я</i>	<i>ми</i>	особу, яка говорить про себе; двох і більше осіб, від імені яких говорять
2-га	<i>ти</i>	<i>ви</i>	особу чи осіб, до яких звертаються
3-тя	<i>він вона воно</i>	<i>вони</i>	особу чи предмет або осіб чи предмети, про які говорять

2. Визначте, до якої особи і числа належить кожен особовий займенник. Яку особливість мають займенники 3-ї особи однини?

36. 1. Розглянь малюнки.

2. За малюнками склади речення з особовими займенниками і запиши їх. Над кожним займенником надпиши скорочено його особу і число.

Зразок.

^{3, одн.} Він не погоджується з ^{1, мн.} нами.

37. 1. Прочитай. Чи можна назвати наведений текст діалогом? Доведи свою думку.

ДРУЗІ НАШІ МЕНШІ

— Що ви сьогодні принесли? — запитала Лідія Іванівна в учнів.

— Ми з Діаною принесли аліе, — сказала Зоряна.

— А я — каланхое, — додав Андрійко. — Воно лікує від застуди.

— А ти, Васильку? — звернулась учителька до учня, що підняв руку.

— Кактус, Лідіє Іванівно. Він цвіте великими червоними квітками.

— А спитайте у Віри й Оксанки, що вони принесли, — мовила балакуча Зоряна.

— Фіалки, — озвалась Оксанка, коли вчителька поглянула на неї.

— От і молодці, діти! Відтепер у нас в класі житимуть друзі наші менші, красиві й корисні, — похвалила Лідія Іванівна.

2. Випиши особові займенники, вкажи їх особу і число.

Зразок. Ви — 2-га ос. мн.

3. Розглянь малюнок. Склади за ним 2—3 речення, вживаючи назви квітів.

38. Розшифруй ребуси. До якої частини мови належать слова-відгадки?

1, 2, 3, 4, 5, 6

5, 4, 3, 2, 1

с = в 1, 2, 3, 4

39. Прочитай слова. Визнач, у якому рядку є лише особові займенники, а інші частини мови відсутні.

1. Ми, віз, я, ти, небо, вони, темний.
2. Ти, над, я, він, під, вона, за, ви.
3. Він, ми, діти, вони, я, кіт, ти, нас, вас.
4. Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони.
5. Вони, у, його, воно, та, нас, вас, міст.

40. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

ЛІКАР АГАПІТ

Тяжко захворів чернігівський князь. Місцеві знахарі не змогли йому допомогти. Тоді хтось повідомив князеві, що в Печерському монастирі в Києві живе чернець Агапіт. Він лікує всі хвороби.

Послав князь до Києва гінців. Вислухав їх Агапіт. Потім сказав, що через обітницю не може покинути монастир. Проте сумління не дозволило йому залишити хворого без допомоги. І чернець передав через посланців чудодійне зілля.

Сталося диво. Князь одужав. І вирішив він Агапіта озолотити...

2. Чим прославився Агапіт? Як ти думаєш, чи взяв він запропоновані гроші? Склади продовження розповіді.
3. Спиши текст, додавши до нього продовження. Підкресли займенники. Усно визнач їх особу і число.

41. 1. Прочитай оповідання. Що можна сказати про Андрійка та його маму? А як би ти відповів на запитання хлопчика?

СУНИЦІ ДЛЯ НАТАЛІ

У третьому класі вчиться маленька Наталя. Якось вона довго хворіла. А це вже прийшла до школи. Тільки бліда і швидко втомлюється.

Андрійко розповів своїй мамі про Наталю. Мама й каже:

— Цій дівчинці треба їсти мед і суниці. Тоді вона стане бадьорою, рум'яною... Понеси їй суниць, Андрійку.

Андрійкові хочеться понести ягід Наталі, але чомусь ніяково. Він так і сказав мамі:

— Соромно мені, я не понесу...

— Чого ж тобі соромно? — дивується мама.

Андрійко й сам не знає, чого йому соромно.

Наступного дня він усе ж таки взяв із дому пакуночок суниць. Коли вже закінчились уроки, він підійшов до Наталі. Віддав їй пакуночок і тихо сказав:

— Це суниці. Ти їж, і щоки у тебе будуть рум'яні.

Наталя взяла пакуночок із суницями. І сталося диво. Щічки її стали червоні, як мак. Вона ласкаво подивилася Андрійкові в очі й прошепотіла:

— Дякую...

«Чому ж це щічки у неї стали рум'яні? — подумав Андрійко. — Вона ж іще не їла ягід...»

За Василем Сухомлинським

2. Зверни увагу на виділені займенники і з'ясуй, замість яких іменників вони вжиті. Знайди займенники у другій частині оповідання (від слів «Наступного дня...»). Замість яких іменників вони вжиті?

42. 1. Прочитай і відгадай загадку-жарт, замінивши виділений вислів одним словом.

ЗАЙМЕННИКИ-ЧИСТУНИ

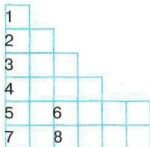
А хто з вас, діти, відгадає,
як будь-хто, перш ніж їстиме,
трьома займенниками має
зробити руки чистими?

Дмитро Білоус

2. Які займенники має на увазі автор?

43. Попрацюйте парами!

Поміркуйте, якими особовими займенниками слід заповнити клітинки кросворда. Перемалюйте кросворд у зошит і заповніть його.

- 1-ша особа однини.
- 2-га особа однини.
- 3-тя особа однини чоловічого роду.
- 3-тя особа однини жіночого роду.
- 1-ша особа множини.
- 3-тя особа однини середнього роду.
- 2-га особа множини.
- 3-тя особа множини.

44. 1. Спиши речення, підкресли особові займенники.

1. Ой піду я понад лугом... 2. Ой зійди, зійди ти, зіронько вечірняя. 3. Питається сон дрімоти: «Де ж ми будем **ночувати**?...» 4. Щоб у вас і в нас все було гаразд! Щоб ви і ми **щасливі** були! 5. Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький, не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький! 6. Як я собі заспіваю двома голосами, один голос піде гаєм, а другий лісами. (*З українських народних пісень*)

2. Назви слова, в яких звуків більше, ніж букв, і слова, в яких букв більше, ніж звуків.

3. До виділених слів добери і запиши спільнокореневі.

Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників з прийменниками

45. Попрацюйте разом! Розгляньте, як відмінюються займенники 1-ї особи. Яку особливість ви помітили?

Н.	хто?	я	ми
Р.	кого?	мене	нас
Д.	кому?	мені	нам
З.	кого?	мене	нас
О.	ким?	мною	нами
М.	на кому?	на мені	на нас

Зверніть увагу! *Мене, мені, (на) мені, мною* — це не різні займенники, а відмінкові форми особового займенника *я*. Так само особовий займенник *ми* має відмінкові форми *нас, нам, нами, (на) нас*.

46. 1. Прочитай. Знайди в тексті займенники 1-ї особи, визнач їх число і відмінок.

СПОГАДИ КРАПЛИНИ ВОДИ

Поки ми бігали у водоводі, то всі дуже здружилися між собою. Ми все балакали, розповідали про себе. Різні були серед нас. Одні розповідали, як вони в паровозах, обернувшись на пару, рухали поїзди. Інші — про те, як вони по трубах розносили тепло людям.

Мені було дуже цікаво — куди ж я тепер потраплю? Спочатку мене тішило, що *я* бігала з моїми сестрами і вітер уже не підганяв мене і не дразнив, як завжди. Але швидко нам усім набридло в темних вузьких трубах водоводу. Тому ми дуже зраділи, коли почули якісь звуки ззовні.

— Кран відкривають! — закричали мої старші подруги. — Зараз на волю! Досить цієї темряви!..

За Оксаною Іваненко

2. Спробуй усно продовжити розповідь краплини про її подальші мандри.

3. Поспостерігай за тим, як пишуться займенники з прийменниками — разом чи окремо.

З а п а м' я т а й! Займенники з прийменниками пишуться окремо: *зі мною, на мені, з нами, у нас, серед нас.*

47. 1. Прочитай і спиши текст. Подумай, чого не вистачає в тексті. Усунь цей недолік.

Привітавшись здалеку, до мене підійшов Юрко і з журбою спитав:

— Що мені робити з горобцем?

— З яким горобцем, Юрку?

— Та я **горобця** впіймав. Посадив його в клітку. А він, як скажений, б'ється об дріт і п'ятий день нічого не їсть. Ходіте зі мною. Я покажу його вам.

Ми прийшли до Юрка. Горобець знову вдарився об **дріт** клітки. Потім знеможено заплющив **очі** й завмер...

За Олександром Копиленком

2. Знайди в тексті займенники 1-ї особи. Підкресли їх відповідно до того, яким членом речення вони виступають — підметом чи другорядним членом. Визнач їх число і відмінок.

3. Визнач рід, число і відмінок виділених іменників.

48. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. Били мене, били, на шматки порвали, у воді мочили, по траві валяли. Одну половину з кашею поїли, другу половину на плечі наділи. 2. На дереві я родився в кожусі, кожух розірвався, і я на землю впав.

2. Підкресли займенники, визнач їх особу й число.

3. Знайди числівники і визнач їх відмінок.

49. Спиши словосполучення, ставлячи займенники 1-ї особи в потрібному відмінку.

Упізнали (к о г о?) я, зустрілися (з к и м?) зі ми, передали (к о м у?) я, запросили (к о г о?)

ми, біжить (з а ким?) за я, чекали (на кого?) на ми.

Зразок.

Зустрілися (з ким?) зі мною.

50. 1. Перевір, чи добре ти засвоїв матеріал уроку: визнач, у якому рядку подані лише займенники 1-ї особи.

1. Я, мене, тебе, нас, вас.
2. Ми, мною, тобою, нами.
3. Мною, нас, мені, ми, нам.
4. Нами, я, вами, він, вони.

2. Склади із займенниками 1-ї особи два речення і запиши їх.

51. 1. Прочитай. Віднови займенник, що «випав» з вірша.

... маленька українка,
маю коси по колінка,
... таку натуру маю:
... не плачу, ... співаю.

За Миколою Вінграновським

2. Спиши вірш, вставляючи займенник.
3. Зроби звуко-буквений розбір цього займенника.

§ 6. Займенники 2-ї особи однини і множини

52. Попрацюйте разом!

1. Розгляньте, як відмінюються займенники 2-ї особи.

Н.	х т о?	т и	в и
Р.	к о г о?	т е б е	в а с
Д.	к о м у?	т о б і	в а м
З.	к о г о?	т е б е	в а с
О.	к и м?	т о б о ю	в а м и
М.	н а к о м у?	н а т о б і	н а в а с

2. Коли ми вживаємо займенник *ти*, а коли — *ви*?

53. 1. Прочитай слова ввічливості, що вживаються при звертанні, проханні, подяці. Вкажи в них форми займенників 2-ї особи. Зверни увагу на написання з великої букви займенника *Ви*, що вказує на особу, до якої звертаються з повагою.

1. Скажіть, будь ласка ... ; Прошу Вас ... ; Чи не могли б Ви сказати, де знаходиться ... ; Дозвольте Вас запитати ... ; Вибачте, Ви не скажете

2. Якщо це Вас не обтяжить, то ... ; Якщо Вам не важко ... ; Коли це Вам не завдасть клопоту, то ... ; Переконливо прошу тебе ... ; Я хотів би попросити Вас ... ; Чи не можу я попросити Вас ... ; Чи не могли б Ви

3. Дозвольте висловити Вам вдячність ... ; Дякую ... ; Я хотів би подякувати Вам за ... ; Я вдячний Вам за

2. Визнач, які з наведених висловлювань близькі за значенням. Склади по два речення з висловлюваннями кожної групи і запиши їх.

гардероб

Прошу сказати, де знаходиться гардероб.

54. 1. Прочитай. Який висновок впливає з оповідання? Як ти гадаєш, чи зробить такий висновок Михайлик? Чому, звертаючись до матері, Михайлик уживає займенник *Ви*?

СИВА ВОЛОСИНКА

Маленький Михайлик побачив у косі матері три сиві волосинки.

— Мамо, у Вашій косі три сиві волосинки, — сказав Михайлик.

Мама усміхнулась і нічого не сказала. Через кілька днів Михайлик побачив у материній косі чотири сиві волосинки.

— Мамо, — сказав Михайлик здивовано, — у Вашій косі чотири сиві волосинки, а було три... Чого це посивіла ще одна волосинка?

— Від болю, — **відповіла** мама. — Коли болить серце, тоді й сивіє волосинка...

— А від чого ж у Вас боліло серце?

— Пам'ятаєш, ти поліз на високе-високе дерево? Я **глянула** у вікно, побачила тебе на тонкій гілці. Серце заболіло й волосинка посивіла.

Василь Сухомлинський

2. Які форми займенників 2-ї особи вжито в тексті?

3. Добери усно синоніми до виділених слів.

4. Знайди у тексті числівники.

55. 1. Прочитай оповідання. Про що в ньому розповідається? Що ти можеш сказати про вчителя?

УСІ ДОБРІ ЛЮДИ — ОДНА СІМ'Я

У третьому класі був урок малювання. Діти малювали ластівку.

У двері класу хтось постукав. Учитель відчинив двері. На порозі стояла заплакана жінка — мати маленької білоосої, синьоосої Наталочки.

— Прошу Вас, — сказала мати вчителеві, — відпустіть дочку з уроку. Бабуся померла.

Вчитель підійшов до столу й тихо сказав:

— Діти, сталося велике горе. У Наталочки померла бабуся.

Наталочка зблідла. Очі її наповнилися сльозами. Вона схилилася на парту й тихо плакала.

— Іди, Наталочко, додому. По тебе мама прийшла.

Поки дівчинка збиралась додому, вчитель сказав:

— У нас не буде сьогодні уроків. Бо в сім'ї в нашої велике горе.

— Це ж у Наталоччиній сім'ї? — перепитав Миколка.

— Ні, в нашій **людській** сім'ї, — відповів учитель. — Усі добрі люди — це одна сім'я. І коли хтось у нашої сім'ї помер — ми осиротіли.

За Василем Сухомлинським

2. Як ти розумієш назву оповідання?
3. Знайди в тексті зачин, основну частину і кінцівку.
4. Перекажи текст письмово, закривши підручник. Починай так: «Коли третьокласники малювали на уроці ластівку, хтось постукав у двері...» Підкресли займенники 2-ї особи.
5. Поясни правопис виділених слів.

56. 1. Прочитай діалог. Спробуй додати своє слово.

В одному класі вчителька після обговорення оповідання «Усі добрі люди — одна сім'я» запитала своїх учнів:

— Діти, як ви гадаєте, що потрібно зробити, аби всі українці були як одна сім'я?

— Потрібно, щоб усі любили свою Батьківщину — нашу Україну. І тоді б ця любов нас об'єднувала, — сказав Василько.

— Необхідно, щоб ми усі розмовляли мовою нашого народу, — додала Яна, — бо мова єднає, дає відчуття єдиної родини.

— Кожному з нас слід бути добрим і чуйним, щоб уміти прощати і співчувати, — мовив Миколка.

2. Визнач, до якої частини мови належать виділені слова. Вкажи їх рід, число й відмінок.

 57. Склади і запиши невеликий твір на тему «Що було б, якби всі українці були як одна сім'я?».

§ 7. Займенники 3-ї особи однини і множини

58. Попрацюйте разом!

 1. Прочитайте. Чи утворюють текст прочитані речення? Доведіть своє твердження. Поміркуйте, чи змогли б ви продовжити цей текст.

СПВУЧА ПІР'ІНКА

Є на світі дивовижний птах — Стрепет. Має він у своєму крилі особливу співучу пір'інку. Летить Стрепет, і коли захочеться йому співати, то розправляє крила так, що співуча пір'інка висувається — і лунає тонкий свист. Схожий він і на

звучання найтоншої струни, коли по ній водити смичком, і на пісню вітру в тонкій стеблині очерету.

За Василем Сухомлинським

2. Знайдіть у тексті займенники 3-ї особи, визначте їх відмінок. Перевірте, чи правильно ви виконали завдання: зверніться до зразка відмінювання займенників, поданого у наступній вправі.

59. 1. Розглянь, як відмінюються займенники 3-ї особи.

Н. хто? що?	він	вона	воно	вони
Р. кого? чого?	його, (до) нього	її, (у) неї	його, (у) нього	їх, (у) них
Д. кому? чому?	йому	їй	йому	їм
З. кого? що?	його	її	його	їх
О. ким? чим?	ним	нею	ним	ними
М. на кому? на чому?	на ньому, на нім	на ній	на ньому, на нім	на них

2. Яку особливість мають форми займенників орудного відмінка, а також ті, що вжиті з прийменниками?

З в е р н и у в а г у! Після прийменників у займенниках 3-ї особи пишеться буква **н**: *після нього, біля неї, на них*. В орудному відмінку займенники 3-ї особи пишуться з буквою **н** і без прийменників: *ним, нею, ними*.

60. 1. Прочитай продовження тексту, вміщеного у вправі 58. Поміркуй, у якому значенні вжито вираз *співуча пір'інка* в передостанньому реченні. Сформулюй основну думку тексту.

Якось трапилося лихо. Загубив Стрепет співучу пір'інку. Випала вона й упала на землю. Захотілось

Стрепетові поспівати, а співучої пір'їнки у нього немає.

Маленький Сергійко знайшов на землі співучу пір'їнку Стрепета, підняв її, побіг — і пір'інка заспівала.

Почув Стрепет спів своєї пір'їнки, прилетів до хлопчика й просить його:

— Хлопчику, ти не зміг би віддати мені співучу пір'їнку? Я не можу жити без пісні.

Повернув Сергійко Стрепетові співучу пір'їнку.

Багато років прожив на світі чоловік, що виріс з маленького Сергійка.

Часто він згадував Стрепета, думав: «У кожної людини є своя співуча пір'інка. Нещасливий той, у кого такої пір'їнки немає».

За Василем Сухомлинським

2. Випиши з тексту займенники 3-ї особи, визнач їх відмінки.

61. 1. Напиши невеликий твір на тему «Моя співуча пір'інка».
2. Підкресли особові займенники, визнач їх особу, число і відмінок.

62. 1. Прочитай і відгадай загадку.

ПРО ДАВНІЙ ПРЕДМЕТ

Цей іменник означа предмет
для зрізання злаків і трави.
Прочитаєш ззаду наперед —
будь-що тисни ним чи сік дави.
Який це іменник?

Дмитро Білоус

2. Визнач, який займенник використано у тексті.

63. Попрацюйте разом!
1. Прочитайте і порівняйте два тексти на с. 36. Зверніть увагу на вживання займенників у першому і другому тексті. Який з текстів виразніший? Поміркуйте, чи завжди використання займенників є виправданим.

1. Дятел підлетів до молодого клена: «Тук! Тук!..»

Не годиться полохати пташу, зайняту своїми пташиними клопотами. І я стою, чекаю, поки вона перелетить на інше дерево.

А дятел не поспішає — продовбав кору і ласує кленовим соком. Бач, який, знає, що кленовий сік не гірший од березового. Нарешті полетів. Та тієї ж миті де не візьмись два горобці. Вовтузяться біля клена, по черзі п'ють сік, задоволено цвірінькають — дякують дятлові, що пригостив.

Настала й моя черга. Відламав я галузку, встромив її у дірочку, що дятел продовбав. Сік по галузці кап, кап, кап...

Пробую на язик — солодкий!

Навесні дятел щедрий, усіх пригощає.

Євген Шморгун

2. Дятел підлетів до молодого клена: «Тук! Тук!..»

Не годиться полохати пташу, зайнятого своїми пташиними клопотами. І я стою, чекаю, поки він перелетить на інше дерево.

А дятел не поспішає — продовбав кору і ласує кленовим соком. Бач, який, він знає, що кленовий сік не гірший од березового. Нарешті полетів. Та тієї ж миті де не візьмись два горобці. Вовтузяться вони біля клена, по черзі п'ють сік, задоволено цвірінькають — дякують дятлові, що він їх пригостив.

Настала й моя черга. Відламав я галузку, встромив її у дірочку, що дятел продовбав. Сік по галузці кап, кап, кап...

Пробую я на язик — солодкий!

Навесні дятел щедрий, він усіх пригощає.

2. Випишіть особові займенники, визначте їх відмінок.

64. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. Що не скажеш їй — повторить з гарною вимовою. І не вчила, а говорить будь-якою мовою.

2. Скажеш так чи надішлеш поштою — я від того нічим не змінюся. Я людині нічого не коштує, але

високо нею цінюся. 3. Хто слово цікаве мені наведе?
Нехай **обізветься** кмітлива душа. В цьому слові —
подвоєна літера **Д** і в ньому ж подвоєна літера **Ш**.
(Дмитро Білус)

2. Випиши займенники 3-ї особи разом із словами, до яких
вони відносяться.

3. До виділених слів добери синоніми.

65. 1. Розглянь малюнок.

2. Склади за малюнком розповідь, використовуючи займенники 3-ї особи.

§ 8. Повторення й узагальнення вивченого про займенник

66. Попрацюйте разом!

1. Прочитайте початок діалогу.

Учитель: Сьогодні ми повторимо й узагальнимо відомості з теми «Займенник». Спробуйте колективно скласти повідомлення про цю частину мови. Починай, Андрійку.

Андрійко: Займенник — нечисленна частина мови — менше 100 слів, — але за частотою вживання

вона стоїть на третьому місці серед частин мови. Це пояснюється тим, що у процесі спілкування постійно виникає потреба вказувати на осіб і предмети, що оточують нас. І цю роль виконує займенник...

2. Продовжте розповідь про займенник. У своїх подальших висловлюваннях дайте відповіді на такі запитання:

1. Яка частина мови називається займенником?

2. Які займенники належать до особових? Чому вони так називаються?

3. За якими ознаками займенники відносяться до певної особи?

4. Як відмінюються займенники, що належать до: а) 1-ї особи; б) 2-ї особи; в) 3-ї особи?

5. Якими членами речення бувають займенники?

6. Як пишуться займенники з прийменниками?

67. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Я — єгер, охороняю заповідні угіддя від браконьєрів, стежу за порядком, а взимку допомагаю, чим можу, птахам і звірам. Ось і зараз у рюкзаку за спиною в мене — добрий пуд «мішанки»: вівса з ячменем. Я розсипаю її шаром з долоню завгрубшки у затишку за копицями сіна або ж на відкритих ділянках степу, які продуває вітер. Тут годуються плече до плеча зайці й сірі куріпки, часом навідуються косулі.

Розсипавши поживу, я поспішаю до ставка — прорубувати ополонки. Щоб рибі легше дихалось...

Не один піт зійшов з мене, доки нарубав тих ополонок... Але схоже, що я не припізнався: до продұхвин живим сріблом ринув дрібняк — пічкурі, плітки, верховодки.

За В'ячеславом Севастьяновим

Пуд — міра ваги, що дорівнює близько 16 кг.

2. Перебудуй текст так, щоб розповідь велася від 3-ї особи. Перебудований текст запиши. Починай так: «В'ячеслав Севастьянов — єгер. Він охороняє заповідник від браконьєрів, стежить за порядком...»

68. 1. Прочитай прислів'я, до складу яких входять займенники. Як ти їх розумієш?

1. Їй кажи — овес, а вона каже — гречка.
2. Ви — нам, а ми — вам. 3. З ним каші не звариш.
4. У нього сім п'ятниць на тиждень.

2. Спиши. Підкресли особові займенники. Усно визнач їх особу, число і відмінок.

69. Прочитай слова. Із букв якого з них можна скласти найбільше особових займенників у різних формах?

Насмішкуватий, яйцезаготівельний, повітряно-морський.

70. 1. Прочитай загадки і відгадай їх.

1. Іде лісом — не тріщить, іде водою — не хлющить, іде до хати — на неї пси не гавкають. 2. Що коло тебе біжить, а не наздоженеш? 3. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? 4. «Вона червона?» — «Ні, чорна». — «Чому ж вона біла?» — «Тому що зелена». 5. Водою їхали пани, на них срібні жупани, хоч жупани — лата на латі, панам раді в кожній хаті. 6. У хатах прозорих всі вони живуть, можеш ти їх бачить, та не можеш чуť.

2. Спиши загадки, підкресли особові займенники. Визнач їх особу, число й відмінок.

71. Знайди рядок, у якому наведено лише форми займенників 1-ї особи.

1. Мене, тебе, мною, тобою, мені, тобі.
2. Я, на мені, на ньому, в них.
3. Ми, в мене, у нас, на мені, нам.
4. Його, їх, в неї, на них, коло нього.

72. Спиши словосполучення, ставлячи займенники, що в дужках, у потрібній формі.

Просити у (він), згадувати (я), вдячний (ви), спілкуватися з (ми), дружити з (ти), подорожувати з (вони).

73. Визнач, які особові займенники пропущено у поданих реченнях. Спиши, вставляючи займенники.

... малюю. ... читаєш. ... відпочиває. ... їдемо.
... слухаєте музику. ... повертаються додому.

74. 1. Перебудуй текст так, щоб розповідь велася від:

1) 3-ї особи однини (уникай невинного повторення займенників):

Я не дуже кривлюсь, коли мені треба щось робити. Я охоче допомагаю дідусеві. Я пасу вреднючу коняку. Я рубаю дрова. Я залюбки гострю сапи. Я люблю щось садити або розстеляти по весняній воді полотно. Без охоти, а все-таки потроху я цюкаю сапою на городі і не вважаю себе ледацом.

За Михайлом Стельмахом

2) 2-ї особи однини у формі називного відмінка (з використанням звертання):

Мама перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'яний любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній город і калину. Вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем...

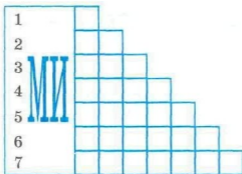
За Михайлом Стельмахом

2. Знайди в текстах слова, написання яких пояснюється відомими тобі правилами, і підкресли їх.

75. Перемалуй кросворд у зошит і розгадай, додавши до особового займенника *ми* букви, яких не вистачає.

1. Угода між воюючими сторонами про припинення воєнних дій. 2. Дуже короткий відрізок часу. 3. Глибока металева, дерев'яна або глиняна посуда. 4. Той, хто творчо працює в одному з видів мистецтва. 5. Установа, що здійснює контроль за перевезенням товарів через кордон і збирає мито. 6. Місто в Україні, що славиться своєю мінеральною водою. 7. Той, хто полює на диких звірів і птахів.

76. 1. Прочитай акровірш і розшифруй його.

Родє наш красний, родє наш прекрасний,
іншого в світі не шукаєм ми;
дух український, вольний, незгасний,
не подолати силам зла і тьми:
ери нової вже гримлять громи.

Слово погідне, слово наше рідне,
любим тебе ми, будем вік любить,
обрій відкрився, всім світам ти видне,
видне, як сонце, як ясна блакить;
о рідне слово, хай тобі щастить!

Дмитро Білоус

2. Спиши другу строфу вірша. Визнач особу, число і відмінок виділених займенників. Познач скорочено.

Запитання і завдання для повторення

1. Які займенники належать до особових? Чому вони так називаються?
2. Визначте, про які займенники йде мова, якщо вони вказують: а) на 3-тю особу однини жіночого роду; б) на 1-шу особу множини; в) на 2-гу особу однини; г) на 3-тю особу множини.
3. З'ясуйте, форми яких відмінків поданих займенників пропущено: а) *ти, тобі, тобою, на тобі*; б) *мене, мені, мною, на мені*; в) *нас, нам, нами*.
4. Знайдіть у реченнях помилки і виправте їх: 1. *Ми прийшли до його*. 2. *Подруги прийшли до її*. 3. *Я зустрівся з їм нещодавно*. 4. *Ми відпочивали з їми в Криму*.

§ 9. Повторення вивченого про дієслово

Що ти вже знаєш про дієслово?

77. **Попрацюйте разом!**

1. У поданих словосполученнях знайдіть споріднені слова.

Працьовитий учень, сумлінна праця, працювали в бібліотеці; білий іній, сліпуча білизна, підбілюють дерева; подяка за працю, вдячна людина, подякую друзі; усміхається ласкаво, щира усмішка, усміхнена дитина; зелений листочок, зазеленіло в гаю, густа зелень; дзвінкий голос, голосний сигнал, голósить з переляку.

2. Які відомі вам частини мови є серед споріднених слів? Що допомогло їх визначити?

3. На які питання відповідають дієслова? Що вони називають?

СИГНАЛ

78. 1. Розглянь малюнок. Опиши зображене, добираючи слова, які передають боротьбу грізних сил природи.

2. Прочитай вірш. Чи може малюнок бути ілюстрацією до нього? Що на ньому є такого, про що не згадується в тексті?

Чорна хмара з-за лиману
небо, сонце криє.
Синє море зврюкою
то стогне, то виє...

Тарас Шевченко

3. Які слова допомогли тобі уявити стан природи?

4. Випиши з вірша словосполучення дієслово + іменник. Від дієслова до залежного іменника постав питання.

З р а з о к.

Криє (що?) небо.

79. 1. Прочитай вірш. Скільки основ у реченні?

Стихли струни,
стихли співи,
срібні співи **серенád**,
срібно стеляться
сніжинки,
спить самотній сад.

Володимир Кобилянський

2. Знайди головні члени речення. Якою частиною мови виражені присудки?

3. Яке дієслово у вірші вжито в переносному значенні?

4. Що означає виділене слово?

♦ **Дієслово** — частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання **що робити?** (*читати*), **що робив?** (*читав*), **що зробив?** (*прочитав*), **що робить?** (*читає*), **що зробить?** (*прочитає*), **що буде робити?** (*буде читати*), **що робитиме?** (*читатиме*) тощо.

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

80. 1. Читаючи текст, добери відповідно до змісту пропущені дієслова. Придумай заголовок.

У наших лісах, у садах і на левадах ... багато різних птахів і дрібних звірів. Розлогі степи і просторі пахучі луки з численними озерами й річками, що густо поросли осокою, очеретом та кущами, теж добрий притулок для дичини. Тут ... багато всякої птиці, риби, диких бджіл та невеликих звірків. Тому не дивно, що є багато охочих ... пташок, ... рибу, ... дикий мед та ... на звірів, особливо на зайців.

Але ...

2. Заверши розповідь коротким міркуванням про необхідність збереження багатств природи. Запиши доповнений текст.

Як треба писати *не* з дієсловами?

81. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Радий би небо прихилить, та не хилиться.
2. Ночвами моря не переплинеш. 3. Кінці з кінцями не сходяться. 4. Як не щастить, то й у печі не горить.
5. Ремесло на плечах не висить і хліба не просить.
6. Доброго не бійся, а поганого не роби. 7. Добрі вісті не лежать на місці.

2. Випиши дієслова разом з *не*.

3. Зроби висновок про те, як треба писати *не* з дієсловами.

З а п а м'я т а й! *Не* з дієсловами треба писати окремо.

82. 1. Прочитай речення. Спиши, розкриваючи дужки.

1. Серце мліло, (не) хотіло співать на чужині...
2. Журбою (не) накличу собі долі, коли так (не) маю.
3. Ходи собі, мій голубе, поки (не) заснуло твоє серце, та виспівай, щоб люди (не) чули. 4. (Не) щебече соловейко в лузі над водою, (не) співає чорноброва...
(З творів Тараса Шевченка)

2. Поясни написання дієслів з *не*.

83. Прочитай речення. Спиши, розкриваючи дужки.

1. Хай дух свободи (не) погасне в серцях прийдешніх поколінь! (Іван Гнатюк) 2. Де за волю борються — там зроду (не) вмирає воля і душа. (Іван Гнатюк) 3. (Не) вмирає душа наша, (не) вмирає воля. І неситий (не) виоре на дні моря поле. (Не) скує душі живої і слова живого... (Тарас Шевченко)

84. 1. Розглянь малюнок.

2. Склади пам'ятку для дошкільнят і молодших школярів про те, як слід поводитися під час відпочинку в лісі. У пам'ятці використай такі дієслова: не ламати, не кидати, не смітити, не розпалювати, не шкодити, не ловити, не залишати; збирати, зрізати, піднімати.

З якою частиною мови дієслово найчастіше зв'язується в реченні?

85. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

У товаристві запорожців понад усе цінувалися дисципліна, сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору...

Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, з самого себе, завжди охоче кепкував з товариша. І це був сміх вільної людини... Але були речі, до яких козаки ставилися дуже серйозно і ніколи не брали на глузи. Це — віра християнська, це — шаноба до старших.

За Михайлом Слабошпицьким

Брати на глузи — насміхатися.

дисципліна

2. Знайди у тексті дієслова. Визнач, з якими частинами мови вони зв'язані в реченні.

3. Перекажи прочитане, закривши підручник. Свій переказ запиши.

4. Порівняй прочитаний текст з написаним тобою. Чи з'явилися у твоєму переказі нові слова? Які саме?

З в е р н и у в а г у! У реченні дієслово зв'язується з різними частинами мови, але найчастіше — з іменником.

86. 1. Прочитай прислів'я.

1. (Не) помиляється той, хто нічого (не) робить.
2. На чужому коні (не) наїздишся, чужим добром (не) нахвалишся. 3. У чужій пасіці бджіл (не) розведеш. 4. Чужому лихові (не) смійся. 5. Плачем лиха (не) виплачеш. 6. На небо (не) скочиш, а в землю (не) закопаєшся. 7. Думай (не) думай, а вище себе (не) плигнеш.

2. Поясни, як треба писати *не* з дієсловами.

3. Випиши дієслова і зв'язані з ними іменники. В дужках запиши питання.

З р а з о к.

Не наїздишся (на чому?) на коні.

87. 1. Читаючи українську народну казку, подумай, які слова треба вставити на місці пропусків, щоб уникнути повторів. Скористайся довідкою.

Якось один чоловік почастивав вовка хлібом.

— Ну й смачний! — похвалив вовк. А далі й питає:

— А де ти його взяв?

— Та де взяв! Землю виорав, — ... чоловік.

— І все? — ... вовк.

— Ні, потім посіяв жито, — ... чоловік.

— І вже маєш хліб? — ... вовк.

— Та ні, — ... чоловік. — Почекав, поки жито зійшло, виросло, поспіло. Потім я його вижав, змолотив, намолов борошна, замісив тісто й аж тоді напик буханців.

— Що смачний хліб, то смачний, — ... вовк. — Та скільки ж коло нього походити треба!

— Твоя правда, — ... чоловік. — Клопоту багато. Але без труда нема плода.

С л о в а д л я д о в і д к и: спитав, вигукнув, пожартував, поцікавився, закричав, повідомив, розповів, пробурмотів, здивувався, пояснив, промимрив, підтвердив, погодився, усміхнувся.

2. Спиши текст, вставивши дієслова.

§ 10. Неозначена форма дієслова

? Що таке неозначена форма дієслова?

88. 1. Виразно прочитай вірш.

Любий сину України,
я тобі співаю!
І в хороші ці хвилини —
твого віку роковини —
ось чого бажаю:

правду завжди
боронити
чесно, по звичаю,
серцем всім її **любити** —
ось чого бажаю.

Не ходіть рабом
похилим,
плачучи з одчаю,
а з обличчям ясным,
милим
бути певним,

бути смілим —
ось чого бажаю.
Працювати для народу
і для свого краю,
боронити честь і вроду —
ось чого бажаю!

Микола Вороний

2. Знайди дієслова. Спробуй визначити час дії.
3. Зверни увагу на виділені дієслова. Чи можна визначити час дії, позначеної цими дієсловами, і хто саме її виконує?

Дієслова *боронити, любити, не ходіть, працювати* вжиті у неозначеній формі.

89. 1. Прочитай кулінарний рецепт. Зверни увагу, як його складено.

Картоплю (бажано взяти бульби одного розміру) відварити у лущинні, обчистити і обсмажити у великій кількості олії до золотисто-жовтого кольору. В кожну картоплину увіткнути паличку гвоздики і посипати меленим червоним перцем. Картопля буде схожа на яблука. Подавати її до м'яса або як окрему страву.

2. Яку форму дієслів використано в тексті? Чому?

Міркуй так: поради стосуються не певної особи, а будь-кого. Тому в тексті використано дієслова в неозначеній формі.

90. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

1. За добру справу варто добре постояти. 2. Без діла жить — тільки небо копить. 3. Гуртом можна й море загатити. 4. Вовків боятися — в ліс не ходити.

2. Які форми дієслів використано у прислів'ях?

Візьми до уваги! Неозначена форма є початковою формою дієслова. Вона відповідає на питання *що робити?* (*писати, летіти*) або *що зробити?* (*написати, полетіти*). Це незмінна форма дієслова. Вона не вказує ні на час,

ні на особу, ні на кількість виконавців дії.
Кінцеву частину дієслів у неозначеній формі *-ти*, *-ть* називають закінченням: *сія*ти, *сія*ть. Іноді до неї додаються *-ся*, *-сь*: *вмиватися*, *одягнутись*, *сміятися*.

91. 1. До поданих іменників добери спільнокореневі дієслова в неозначеній формі. Запиши слова парами.

Запис, спалах, сум, радість, бігун, співак.

2. В усіх словах познач корінь.

Зразок.

Сиди - сидіти.

§ 11. Змінювання дієслів за часами і числами

Як змінюються дієслова за часами?

92. 1. Розглянь малюнки. Дай відповіді на запитання.

Що зробив Тарас? Що робить Тарас? Що зробить Тарас?

2. Які дієслова ти вжив?

3. Коли відбувається дія у першому, другому і третьому випадках?

4. Розглянь таблицю.

Питання	Дієслово	Коли відбувається дія? Коли про неї повідомляється?	Час виконання дії
Що зробив Тарас?	<i>написав</i>	Дія відбулася до моменту повідомлення про неї	минулий
Що робить Тарас?	<i>укладає</i>	Дія відбувається під час повідомлення про неї	теперішній
Що зробить Тарас?	<i>укине</i>	Дія відбудеться після повідомлення про неї	майбутній

Увага! Вчися розрізняти часи дієслів.

Дієслова змінюються за часами: вони мають форми минулого, теперішнього і майбутнього часу.

Дієслова **минулого часу** вказують на дії, які відбувалися до моменту повідомлення про них: (що робив?) *летів*, (що зробив?) *полетів*.

Дієслова **теперішнього часу** означають дії, які відбуваються під час повідомлення про них: (що робить?) *летить*.

Дієслова **майбутнього часу** називають дії, які відбудуться після повідомлення про них: (що зробить?) *полетить*, (що буде робити?) *буде летіти*, (що робитиме?) *летітиме*.

93. 1. Доповни таблицю. Згадай, на які питання відповідають дієслова минулого, теперішнього та майбутнього часу.

Неозначена форма дієслова	Минулий час	Теперішній час	Майбутній час
розповідати розказувати говорити повідомляти	розповідав	розповідає	розповідатиме

2. Як можна назвати слова, наведені в таблиці?
3. Склади і запиши речення з різними часовими формами одного й того самого дієслова.

94. 1. Прочитай текст. Пригадай, з якої казки взято цей уривок. Про що в ній розповідається? Яка її головна думка?

Був собі горобець. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти. Де сяде, там і засне. Одного разу літав він зі своїм товаришем у дворі одного господаря. **Літали вони гралися по смітничку громадили та й знайшли три конопляні зернятка.** Але жоден з горобчиків не захотів поділитися знахідкою. І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились. Потім зирк, а зернят уже й нема.

Ходить по дворі курка з курчатами, квокче та промовляє: — **Дурні бились а розумні поживились!**

За Лесею Українкою

2. Випиши з тексту у три стовпчики дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часу.
3. Спиши виділені речення. Встав пропущені розділові знаки. Поясни їх уживання.

Як змінюються дієслова за числами?

95. 1. Прочитай текст. Знайди у кожному реченні головні члени.

Краєчок сонячного диска сховався за обрієм. І всі хвили горбів ніби пірнули в темно-фіолетове марево. Тільки вершини їх ще червоніють. Сонце вже сховалось, а вершини ще грають позолотою.

За Василем Сухомлинським

2. Випиши з кожного речення головні члени, ставлячи питання від підмета-іменника до присудка-дієслова.

Зразок.

Краєчок (що зробив?) сховався.

3. Визнач число кожної пари головних членів.

Візьми до уваги! Дієслова змінюються за числами. Вони вживаються в однині та множині.

В однині дієслово вживається тоді, коли воно означає дію одного предмета: *троянда* (щ о з р о б и л а?) *розквітла*.

У множині дієслово вживається тоді, коли воно означає дію двох і більше предметів: *троянди* (щ о з р о б и л и?) *розквітли*.

96. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Море дедалі більше втрачало спокій. Чайки знімались з одиноких берегових скель припадали грудьми до хвиль і плакали над морем. Море стемніло змінилось. Дрібні хвилі зливались до купи і непомітно підкрадались до берега падали на пісок і розбивались на білу піну.

За Михайлом Коцюбинським

2. Випиши речення з однорідними присудками. Встав пропущені розділові знаки.

3. Усно визнач число дієслів.

97. 1. Прочитай кінцівку казки.

...Сіло пташеня матері на спину, вчепилося ніжками й дзьобиком за пір'я. Полетіла мати, принесла своє дитя у гніздо й питає:

— Будеш тепер з гнізда виглядати?

— Не буду, — сказало радісне пташеня й підняло голівку, щоб виглянути з гнізда. Подивилось та й питає:

— А що воно таке — трава?

За Василем Сухомлинським

2. Поміркуй, про що може йти мова в зачині та основній частині казки. Яку назву вона може мати?

3. Знайди у наведеному тексті однорідні присудки, виражені дієсловами. Чому дієслова вжито в однині?

98. 1. Розглянь малюнок. Про що він тобі нагадує?

2. Склади і запиши розповідь «Якби птахи і звірі вміли говорити».

Яку дію можуть виражати дієслова?

99. Попрацюйте разом!

1. Прочитайте уривки з віршів і зверніть увагу на дієслова.

1. Дві хмароньки **пливли** кудись,
легенькі і ясні...
2. А вітер злий **сміявся** вже
десь збоку біля них.
3. Дві хмароньки **зустрілися**
удосвіта колись,
зустрілися, спинилися,
за рученьки взялися.
4. Все навколо **зеленіє**,
річка **ллється** і **шумить**.
Тихо, тихо вітер віє
і з травою гомонить.

5. Скоро сонечко пригріє,
потечуть струмки,
темний гай зазеленіє,
зацвітуть квітки.

Олександр Олесь

2. Ставлячи питання до дієслів, з'ясуйте:

- 1) Які дієслова вказують, що дія відбувалася в минулому, але не завершилася?
- 2) Які дієслова означають, що дія відбулася, завершилася?
- 3) Які дієслова називають дію, яка ще тільки відбувається?
- 4) Які дієслова вказують, що дія відбудеться, завершиться?

100. Заповни таблицю, дібравши за зразком до поданих дієслів у неозначеній формі всі часові форми. Зверни увагу, яку дію означає кожне дієслово — завершено чи незавершено.

Неозначена форма (що робити? що зробити?)	Минулий час (що робив? що зробив?)	Теперішній час (щ о р о - б и т ь?)	Майбутній час (що буде робити? що зробить?)
сміятися засміятися зеленіти зазеленіти гріти пригріти гомоніти загомоніти	сміявся засміявся	сміється —	буде сміятися засміється

Візьми до уваги! Дієслова можуть виражати як незавершену дію (*сміятися, сміявся, сміється, буде сміятися*), так і завершену (*засміятися, засміявся, засміється*). У теперішньому часі дієслова виражають тільки незавершену дію.

101. 1. Прочитай текст. Спробуй уявити описану ситуацію.

Сьогодні Миколка першим повернувся додому. Відчинивши двері і зайшовши до передпокою, він уже хотів увімкнути світло, та раптом відчув різкий

запах газу. Хлопчик прожогом кинувся до балконних дверей і відчинив їх. А потім побіг до сусідів викликати по телефону допомогу.

2. Чи правильно, на твою думку, діяв Миколка? Куди потрібно телефонувати у подібній ситуації? За яким номером?

3. Знайди дієслова, які означають завершену дію.

102. 1. Розглянь малюнок.

2. Склади за малюнком розповідь «Зимові розваги», використовуючи дієслова, що означають завершену і незавершену дію. Розповідь запиши.

§ 12. Дієслова теперішнього часу

Як змінюються дієслова теперішнього часу?

103. Попрацюйте разом!

1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього часу в однині та множині (див. с. 56).

Число	Особа	Відповідає на питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що роблю?	<i>пишу, думаю, сиджу, стою</i>
	2-га (ти)	що робиш?	<i>пишеш, думаєш, сидиш, стоїш</i>
	3-тя (він) (вона) (воно)	що робить?	<i>пише, думає, сидить, стоїть</i>
Множина	1-ша (ми)	що робимо?	<i>пишемо, думаємо, сидимо, стоїмо</i>
	2-га (ви)	що робите?	<i>пишете, думаєте, сидите, стоїте</i>
	3-тя (вони)	що роблять?	<i>пишуть, думають, сидять, стоять</i>

2. Розкажіть, як змінюються дієслова теперішнього часу за числами і особами. Наводячи приклади, виразно вимовляйте особові закінчення.

- 104.** Дієслова *мріяти, в'язати, водити, гойти* постав в усіх особових формах теперішнього часу. Запиши, підкресли закінчення.
- 105.** 1. Прочитай виразно вірш. Знайди у ньому дієслова-синоніми. Випиши, визнач їх особу та число.

З ТОБОЮ

Послухай, як струмок дзвенить,
як гомонить ліщина.

З тобою всюди кожному мить
говорить Україна.

Послухай, як трава росте,
напоєна дощами,
і як веде розмову степ
з тобою колосками.

Послухай, як вода шумить —
Дніпро до моря лине, —
з тобою всюди кожному мить
говорить Україна.

Петро Осадчук

2. Знайди дієслова, вжиті у переносному значенні.
3. Зроби звуко-буквений аналіз слова *дзвенить*.

106. 1. Прочитай уривок з вірша. Пригадай, як пишеться *не* з дієсловами.

Стоять роззяви на кожному розі,
збилися гуртом продавці на порозі.
Ніхто (не) купує, (не) продає,
і решти нікому ніхто (не) дає.
В їдальні ніхто за столи (не) сідає,
(не) перекушує, (не) запиває...

Оксана Сенатович

2. Спиши, розкриваючи дужки.
3. Знайди у вірші дієслова теперішнього часу, визнач їх особу та число.

Як визначити особу та число дієслів теперішнього часу?

107. 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Хто людям добра бажає, той і собі має. 2. Як сіно косять, то дощів не просять, — самі йдуть.
3. Улітку дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть.
4. У роботі «ох», а їсть за трьох. 5. Як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо.

2. Визнач особу та число дієслів. Як ти це зробив?

Візьми до уваги! Особу і число дієслова визначаємо за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова:

сиджу — що я роблю? — 1-ша особа однини;
стойте — що ви робите? — 2-га особа множини.

108. 1. Прочитай, замінюючи неозначену форму, що в дужках, дієсловами теперішнього часу. Випиши дієслова парами за зразком.

1. Хвиля очі розкриває,
(потягатися), (зітхати),
млосно (дивитися) на місяць,
(усміхатися) йому.

2. Стогне ясен над водою,
(стогнати) лози, (губити) сльози,
(в'янути) квіти, (плакати) вітер,
хвиля ж знов (жартувати) з кимсь.

За Олександром Олесею

Зразок.

Зітхати - зітхає.

2. Що тобі допомогло встановити форми дієслів? Які це форми?

Міркуй так: дієслово *зітхати* треба пов'язати з іменником *хвиля*. Підставляємо займенник *вона*: *хвиля* (щ о *вона* р о б и т ь?) *зітхає*. Отже, вживаємо дієслово 3-ї особи однини.

3. Поясни вживання розділових знаків у першому реченні.

109. 1. Прочитай текст.

ЗИМОВА ПРИГОДА

Була гарна зимова погода. Легкий морозець, тихо й сонячно. Левко став на лижі й пішов до лісу. Йти було легко й приємно. Хлопець сміливо прямував добре знайомою доріжкою.

Несподівано погода почала псуватися. Сонце наче провалилося за хмару. Повалив густий лапатий сніг. Але Левко не зупинився... Нарешті хлопець повернувся назад... Іти ставало все важче. Несподівано перед ним з'явився крутий схил, якого раніше не було. Левко озирнувся і зрозумів, що заблукав...

2. Якої помилки припустився Левко? Уяви собі, що твоя порада допомогла б хлопчикові уникнути цієї пригоди. Що б ти йому сказав? Напиши про це.

§ 13. Дієслова майбутнього часу

Як змінюються дієслова майбутнього часу?

110. 1. Прочитай текст.

Він добрий, Влас Григорович, він дасть скрипку додому пограти. Тоді Лукаш прийде сюди, на зелений город, і заграє. Він заграє ту пісню, що складається в серці, заграє так, що застигне, як зачарована, липнева ніч, зорі припадуть до землі. І там, загородами, за верболозами, зупиниться і слухатиме Лукашеву гру нічний Дніпро...

Олесь Донченко

2. Знайди дієслова майбутнього часу. На яку дію вони вказують?

111. Попрацюйте разом!

1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів майбутнього часу в однині та множині.

Число	Особа	Відповідає на питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що зроблю?	прочитаю
		що буду робити?	буду читати
		що робитиму?	читатиму
	2-га (ти)	що зробиш?	прочитаєш
		що будеш робити?	будеш читати
		що робитимеш?	читатимеш
Множина	3-тя (він) (вона) (воно)	що зробить?	прочитає
		що буде робити?	буде читати
		що робитиме?	читатиме
	1-ша (ми)	що зробимо?	прочитаємо
		що будемо робити?	будемо читати
		що робитимемо?	читатимемо
	2-га (ви)	що зробите?	прочитаєте
		що будете робити?	будете читати
		що робитимете?	читатимете
	3-тя (вони)	що зроблять?	прочитають
		що будуть робити?	будуть читати
		що робитимуть?	читатимуть

2. Зверніть увагу на особові займенники, питання й особові форми дієслів майбутнього часу.

3. Виразно вимовляйте закінчення дієслів.

◆ Візьміть до уваги! Дієслова майбутнього часу змінюються за числами та особами. Вони відповідають на питання що зроблю? що зробимо? що будеш робити? що робитиме? та ін.: *розкажу, розкажемо, будеш розказувати, розказуватиме.*

112. 1. Прочитай вірші. Які зміни внесено в авторський текст?

1. Назносим каміння,
наносимо глини,
збудуємо хатку
з дверима у сіні
та зробимо в хатці
яснее віконце,
щоб сяло над нами,
мов золото, сонце.

Михайло Коцюбинський

2. Зносим каміння,
зносимо глину,
будуємо хатку
з дверима у сіні,
робимо в хатці
яснее віконце,
сяє над нами,
мов золото, сонце.

2. Знайди дієслова. Визнач їх час.

3. Порівняй особові закінчення дієслів майбутнього і теперішнього часу. Який висновок можна зробити?

◆ Зверни увагу! Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання що зробить? що зроблю? що зробиш? що зробимо? і т. п., мають такі самі особові закінчення, як і дієслова

теперішнього часу: *роблю — зроблю, пишу — запишу, напишу, їдемо — поїдемо*; вони виражають дію, яка завершиться в майбутньому: (щ о з р о б л ю?) *перескочу, допливу, заспіваю*.

Якщо форма майбутнього часу виражається двома словами, то змінюється тільки закінчення допоміжного дієслова *бути*: *буду читати, будеш читати, буде читати, будемо читати, будете читати, будуть читати*.

113. Дієслова *переписувати, вишивати, від'їжджати* постав і запиши в усіх особових формах майбутнього часу (див. таблицю на с. 59).

114. 1. Подумай, про що ви з подругою (другом) могли б розмовляти під час прогулянки вихідним днем. Склади і запиши ваш уявний діалог.
2. Підкресли дієслова, визнач їх час.

§ 14. Перша і друга дієвідміни дієслів

115. 1. Прочитай текст. Знайди у ньому зачин, основну частину та кінцівку.

БІЛІ КОНІ

Я встаю тихенько... Підходжу навшпиньках до розчиненого вікна і... пильную.

Надворі ледь сіріє. Сонце ще й не збирається випливати з-за тополь... Тиша.

Лагідна хвиля сну знову хоче підхопити мене, як раптом чується тупіт. На зелене жито вибігають білі коні. Білі-білі, опускають до землі буйні гриви, хрюмають соковите жито. Набираються сили...

Над верхівками тополь повисає сонце. Білі коні один за одним зникають із жита.

Мені не хочеться відходити від вікна.

А Оксенник каже, що то у житі пасеться туман.

За Василем Чухлібом

2. Чи справді коней бачив у житті хлопчик?
3. Знайди в тексті дієслова. Визнач їх час. Запиши за зразком. Зверни увагу на закінчення.

Зразок.

Встаю – тепер. час.

- 116.** 1. Розглянь таблицю змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу в однині та множині.

Число	Особа	Теперішній час	Майбутній час
Однина	1-ша (я)	<i>живу, бачу, ллю, крою</i>	<i>поживу, побачу, виллю, викрою</i>
	2-га (ти)	<i>живеш, бачиш, ллєш, кроїш</i>	<i>поживеш, побачиш, виллєш, викроїш</i>
	3-тя (він) (вона) (воно)	<i>живе, бачить, ллє, кроїть</i>	<i>поживе, побачить, виллє, викроїть</i>
Множина	1-ша (ми)	<i>живемо, бачимо, ллємо, кроїмо</i>	<i>поживемо, побачимо, виллємо, викроїмо</i>
	2-га (ви)	<i>живете, бачите, ллєте, кроїте</i>	<i>поживете, побачите, виллєте, викроїте</i>
	3-тя (вони)	<i>живуть, бачать, ллють, кроять</i>	<i>поживуть, побачать, виллють, викроять</i>

2. Порівняй особові закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу. Що ти помітив?

Як визначити дієвідміну дієслова?

У в а г а! Вчися розрізняти дієвідміни дієслів.

Усі дієслова поділяються на дві дієвідміни.

До **I дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-уть, -ють**, а в інших особових закінченнях — **є, є: несуть, копають, понесуть, скопають; несеш, копаєш, понесеш, скопаєш; несемо, копаємо, понесемо, скопаємо.**

До **II дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-ать, -ять**, а в інших

особових закінченнях — *и, ї: бачать, стоять, побачать, постоять; бачиш, стоїш, побачиш, постоїш; бачимо, стоїмо, побачимо, постоїмо.*

117. 1. Прочитай вірш. Знайди дієслова.

ЛІСНИК

Дід лісник по лісі ходить:
чи ніхто дерев не шкодить?
Як живуть пташки і звірі,
хто збирається у вирій?
Хто на зиму робить хатку,
хто виходить на зарядку,
а хто спати довго звик, —
бачить все дідусь лісник.

Анатолій Камінчук

2. Випиши дієслова. Визнач, до якої дієвідміни вони належать.

Міркуй так: ставимо дієслово *ходить* у форму 3-ї особи множини: **вони** що роблять? — *ходять*. Закінчення *-ять*. Отже, дієслово *ходить* належить до II дієвідміни.

118. 1. Прочитай вірш. Спиши.

Грають в морі між камінням
розфарбовані промінням
зграї **хвиль живих**.
Плещуть, ловляться, тікають,
лащуть, скелі обнімають,
ллються через них.

Олександр Олесь

Лящити — пестити, ніжно гладити.

2. Визнач дієвідміну дієслів і надпиши скорочено.

3. До виділених слів добери споріднені дієслова. Запиши їх. Визнач, до якої дієвідміни вони належать.

§ 15. Правопис особових закінчень дієслів

Що треба знати про написання закінчень у дієсловах 1-ї особи?

119. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

До сусідки моєї, Лесі, весна вже прийшла — ластовиння на її кирпатому носі висіялося і не змивається. А я ще жду. Позираю у вікно... Над горбом — туманець: то з нього зимові зашпори виходять.

А журавлі летять і летять, теплого вітру нагортають на наше подвір'я.

Чого ж весна не йде? Піду на горб, може, звідти побачу.

Стою на горбі, дивлюся з-під долоні, бо сонце очі сліпить. Ріллі парують, дороги **вигріваються** і повзуть на різні боки, як вужі. Глянув на своє село — аж воно зелене.

За Володимиром Яворівським

2. Випиши дієслова. Визнач, до якої дієвідміни належить кожне з них.

3. Подивись уважно на виділене дієслово і скажи, чого в ньому більше — звуків чи букв. Доведи.

120. 1. Розглянь таблицю. Подумай, як її доповнити.

Особа, число	Питання	І дієвідміна		II дієвідміна	
		теперіш- ній час	майбут- ній час	теперіш- ній час	майбут- ній час
1-ша особа однини (я)	що роблю? що зроблю?	вед <u>у</u> , сі <u>ю</u>	...	рад <u>ж</u> <u>у</u> , го <u>ю</u>	...
1-ша особа множини (ми)	що робимо? що зробимо?	вед <u>емо</u> , сі <u>ємо</u>	...	рад <u>имо</u> , го <u>ємо</u>	...

2. Назви закінчення в дібраних дієсловах. Порівняй закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу, I і II дієвідмін.

У в а г а! Вчися розрізняти дієвідміни дієслів за особовими закінченнями в теперішньому і майбутньому часі.

У 1-й особі однини дієслова І і II дієвідмін мають однакові закінчення — *-у, -ю (сію, малюю, раджу, стою; посію, намалюю, пораджу, постою)*.

У 1-й особі множини закінчення цих дієслів різні: дієслова І дієвідміни мають закінчення *-емо, -ємо (сіємо, малюємо)*; дієслова II дієвідміни — *-имо, -їмо (радімо, стоїмо)*.

121. 1. Прочитай вірш. Визнач особу вжитих у вірші дієслів.

Тільки сяду спочивати,
хтось почне у бік штовхати.

Тільки ляжу, задрімаю,
хтось негайно підіймає.

Не барюся у сусідів.
Не жартую за обідом.

Йду з роботи — не гуляю:
поспішаю, поспішаю...

Я розгнівалася: «Хто ти?»
Чую відповідь: «Робота!»

Ще й доповнює ласкаво:
«Ти на мене маєш право!»

Ганна Чубач

2. Випиши виділені дієслова. Постав їх у формі 1-ї особи множини, запиши.

3. Познач у дієсловах закінчення. За закінченням визнач дієвідміну дієслів.

З р а з о к.

Я сяду - ми сядемо - І дієв.

122. 1. Прочитай виразно вірш.

ПІДЕМ В ПОЛЕ

Завтра, завтра підем в поле,
в школі кинемо книжки,
цілий день ми проспіваеть,
як співають там пташки.

І ромену, і волошок
повні поли нарвемо,
на межі з квіток пахучих
ми віночки сплетемо.

Скільки ми нового визнаєм,
скільки ми угледим див!
Заспіваєм, защебечем
серед лісу, серед нив...

Олександр Олесь

2. Визнач особові форми дієслів.

3. Випиши дієслова 2-ї особи множини разом із залежними від них словами за зразком.

З р а з о к. *Підем в поле; нарвемо ромену і волошок.*

Що треба знати про написання закінчень дієслів 2-ї особи?

123. 1. Прочитай виразно вірш.

РІДНА МОВА

З родинного гнізда, немов пташа,
ти полетиш, де світу далечизна,
та в рідній мові буде вся душа
і вся твоя дорога, вся Вітчизна.
У просторах, яким немає меж,
не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
допоки буде в серці рідна мова.

Дмитро Павличко

2. Назви дієслова. Визнач їх час, особу і число. Добери до них відповідні форми теперішнього часу. Запиши за зразком. Познач закінчення.

Зразок.

Що ти зробили? – не зробилися.
що ти робиш? – не робишся.

124. 1. Розглянь таблицю.

Особа, число	Питання	І дієвідміна		II дієвідміна	
		теперіш- ній час	майбут- ній час	теперіш- ній час	майбут- ній час
2-га особа однини (<i>ти</i>)	що робиш? що зробиш?	<i>ведеш</i> <i>сієш</i>	<i>поведеш</i> <i>посієш</i>	<i>радиш</i> <i>гоїш</i>	<i>порадиш</i> <i>загоїш</i>
2-га особа множини (<i>ви</i>)	що робите? що зробите?	<i>ведете</i> <i>сієте</i>	<i>поведете</i> <i>посієте</i>	<i>радите</i> <i>гоїте</i>	<i>порадите</i> <i>загоїте</i>

2. Зроби висновок про те, які закінчення мають дієслова I і II дієвідмін у 2-й особі однини і множини.

Увага! Правильно пиши закінчення дієслів.

У 2-й особі однини дієслова I дієвідміни мають закінчення *-еш, -єш* (*живеш, шукаєш*), а II дієвідміни — *-иш, -їш* (*сидиш, стоїш*).

У 2-й особі множини дієслова I дієвідміни мають закінчення *-ете, -єте* (*живете, шукаєте*), а II дієвідміни — *-ите, -їте* (*сидите, стоїте*).

125. 1. Прочитай прислів'я. Спиши, розкриваючи дужки і замінюючи неозначену форму дієсловами 2-ї особи однини майбутнього часу.

1. Не (навчитися) плавать, поки у вуха води не

(набрати). 2. Не (втаїти) шила у мішку, бо все одно вилізе. 3. Як (гукнути), так і відгукнеться. 4. Розуму за гроші не (купити).

2. Поясни, як напишеш *не* з дієсловами.

126. 1. Прочитай і відгадай загадку. Знайди дієслова.

ЩО ЦЕ?

Ти сидиш, і я сиджу.	Ти від мене не втечеш,
Ти стоїш, і я стою.	бо зі мною ти живеш.
Ти із хати вибігаєш,	Я з тобою скрізь буваю!
а я тебе доганяю.	Коли темно, я зникаю.

2. Визнач, до якої дієвідміни належить кожне дієслово.

3. До слова-відгадки добери і запиши спільнокореневі дієслова.

127. 1. Прочитай речення.

1. Цвіте жасмин. Під вікнами кущі вкриті цвітом, наче біле диво. 2. Нехай подвір'я обминає грім, де завжди грається мала дитина. 3. Останнє золото беріз зриває вітер нетерпляче. Стоїть такий печальний ліс, що ледь душа моя не плаче. 4. Ударить грім — і зацвітуть сади, після дощу буває цвіт найкраще. (З творів Ганни Костів-Гуски)

2. Спиши. Підкресли головні члени речення. Поясни, якими дієслівними формами виражені присудки.

128. 1. Прочитай виразно вірш. Яка його основна думка? Добери до нього заголовок.

Ти думаєш, деревам не болять?
Ти думаєш, в дерев немає серця?
Та чую я — з корінь до верховіть —
мій любий клен так жалібно трясеться.

Ну заспокойсь! Ти рану вже промив.
Ще пройде дощ, і стане тобі краще!
...Ішов хлопчина тут і гілку одломив,
таке ледащо, сам не знає нащо.

Валентин Бичко

2. Випиши дієслова теперішнього часу. Постав їх в усіх особових формах однини і множини. Запиши.

3. Поясни написання *не* з дієсловами.

129. 1. Напиши листа до свого друга або знайомого. Спочатку розкажи про себе. А потім поцікався, як він учить, що читає, чим захоплюється, де буває під час канікул, коли приїде до тебе в гості тощо.

2. Підкресли вжиті у розповіді дієслова, визнач їх дієвідміну.

Що треба знати про написання закінчень у дієсловах 3-ї особи?

130. 1. Прочитай текст.

Чуєте легке трепетання? Це прокинувся жайворон. Підняв крильця, стрепенувся. Прислухається до наших голосів. Замовкає, насторожується.

Чуєте, шелестить? Це він біжить між стеблами пшениці. Злітає в небо він не біля гнізда. Ось бачите — він уже в небі. Дивіться, піднімається сірою грудочкою. Бачите? Став червонуватим. Це він зустрічає сонечко. Він уже бачить сонечко і співає про нього.

За Василем Сухомлинським

2. Добери до тексту заголовки, який би відображав його мету.

3. Випиши дієслова теперішнього часу. Над кожним дієсловом познач скорочено дієвідміну.

131. 1. Розглянь таблицю.

Особа, число	Питання	І дієвідміна		II дієвідміна	
		теперіш- ній час	майбут- ній час	теперіш- ній час	майбут- ній час
3-тя особа однини (він, вона, воно)	що робить? що зробить?	<i>веде, сіє</i>	<i>поведе посіє</i>	<i>вчить гоїть</i>	<i>навчить загоїть</i>
3-тя особа множини (вони)	що роблять? що зроблять?	<i>ведуть сіють</i>	<i>поведуть посіють</i>	<i>вчать гоять</i>	<i>навчать загоять</i>

2. Зроби висновок про те, які закінчення мають дієслова І і II дієвідміни у 3-й особі однини і множини.

У в а г а! Вчися розрізняти дієвідміни дієслів і правильно писати особові закінчення.

У 3-й особі однини дієслова І дієвідміни мають закінчення *-е, -є (цвіте, грає, зацвіте, заграє),*

II дієвідміни — *-ить, -іть (кричить, стоїть, закричить, постобіть).*

У 3-й особі множини дієслова І дієвідміни мають закінчення *-уть, -ють (цвітуть, грають, зацвітуть, заграють),* II дієвідміни — *-ать, -ять (кричать, стоять, закричать, постобять).*

132. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Яскраве сонце променилось і виблискувало на золочених банях і хрестах печерських церков, обливало м'яким світлом сріблесті хвилі квітучих садів... У глибині небесної блакиті поволі пливли і танули прозоро-білі хмаринки. В повітрі повівало ніжними пахощами молодой зелені й меду... З садів линули співи солов'їв, а десь високо бриніла сріблиста трель жайворонка.

Михайло Старицький

Ба́ня — опуклий дах, купол.

2. Про яку пору року йдеться у тексті? Які слова на це вказують?

3. Знайди у тексті дієслова. Визнач їх час.

4. Спиши текст, замінюючи дієслова минулого часу дієсловами теперішнього часу. Познач у них закінчення.

133. Спробуй уявити себе президентом країни. Що ти зробив би (зробила б), щоб школярам було цікавіше вчитися і відпочивати? Напиши про це.

Як перевірити написання ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу?

134. 1. Прочитай слова. Подумай, які букви пропущено.

Ка́ж...мо, гово́р...мо, перехо́д...ш, відвез...ш,
побіж...ш, сид...те́, ска́ж...ш, сид...ш, ко́с...те, на-
пи́ш...ш, во́з...ш, ід...те́.

2. У яких дієсловах неважко вставити пропущені букви? Чому? Чому написання закінчень в інших дієсловах викликає певні труднощі?

3. Прочитай правило і розглянь таблицю. Вони допоможуть тобі правильно писати закінчення дієслів.

Візьми до уваги! Наголошені особові закінчення пишемо так, як вимовляємо і чуємо: *іде́ш, сиди́ш*.

У ненаголошених особових закінченнях дієслів I дієвідміни пишемо *е, є* (*ста́неш, ста́немо, ста́нете; сі́єш, сі́ємо, сі́єте*, бо *ста́нуть, сі́ють*); у дієсловах II дієвідміни пишемо *и, ї* (*лю́биш, лю́бимо, лю́бите; стої́мо, стої́те; волю́чиш, волю́чимо, волю́чите*, бо *лю́блять, стоя́ть, волю́чать*).

I дієвідміна	II дієвідміна
<div>е -ш</div> <div>е -мо</div> <div>е -те</div> <div>е -ш</div> <div>е -мо</div> <div>е -те</div> <div>-уть (-ють)</div>	<div>и -ш</div> <div>и -мо</div> <div>и -те</div> <div>ї -ш</div> <div>ї -мо</div> <div>ї -те</div> <div>-ать (-ять)</div>

135. 1. Спиши дієслова. Познач наголос. Вставляючи пропущені букви, звертайся за допомогою до правила.

Поміт...ш, покушту...ш, поласу...мо, володі...те,
поліч...ш, ліч...мо, вирост...ш, зігн...те, стукот...ш,
здобуд...ш, перемож...мо, розкро...ш, крут...те, за-
го...ш, заго...мо, вивч...мо.

2. З трьох дієсловами (на вибір) склади і запиши речення.

Цей вірш ми вивчили напам'ять.

136. 1. Прочитай початок казки.

Настала весна. Із землі показалася зелена стрілочка. Вона швидко розділилась на два листочки, які через короткий час стали широкими. А між ними з'явився маленький, тоненький паросток. Він піднявся, нахилився до одного листочка й раптом одного ранку розквітнув білими Дзвіночками. Це були Дзвіночки Конвалій.

І ось одного дня...

Василь Сухомлинський

2. Продовж казку, вживаючи дієслова теперішнього часу. Добери заголовок. Складений текст запиши. Будь уважним до правопису особових закінчень дієслів.

§ 16. Дієслова минулого часу

Як змінюються дієслова минулого часу?

137. Попрацюйте разом!

1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів минулого часу.

Число	Рід	Відповідає на питання	Приклади
Однина	чоловічий	що робив?	писав
		що зробив?	написав
	жіночий	що робила?	писала
		що зробила?	написала
	середній	що робило?	писало
		що зробило?	написало
Множина	—	що робили?	писали
		що зробили?	написали

2. Зробіть висновок про те, яку дію можуть виражати дієслова минулого часу та як вони змінюються. Свої міркування звірте з наведеними далі відомостями.

Зверніть увагу! Дієслова минулого часу можуть виражати завершену (*написав*) і незавершену (*писав*) дію. Вони змінюються за числами, а в однині — і за родами.

138. 1. Постав подані дієслова в усіх формах минулого часу. В разі потреби звертайся до таблиці с. 72.

Світити, ходити, віяти, носити.

2. З трьома дієсловами (на вибір) склади і запиши речення.

139. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому дієслова минулого часу.

Учитель сказав, що вітряк — дорогоцінна пам'ятка минулих часів і його треба зберегти. А як же його зберегти? І тут учитель запропонував відбудувати вітряк.

І почалося в нашому селі ще не бачене і не чуване. Ми всі несли з дому цвяхи, дошки й інструменти. Батьки почали ходити до вітряка як на роботу.

Спершу вирубали й викорчували довкола нього всі бур'яни. Далі батьки з учителями стругали, клепали, а ми підносили всі матеріали.

І сталося справжнє диво. Вітряк розпростався на всю височінь проти сонця, крилами махає, гуде, аж здригається. І, здається, раптом здійметься в небо й полетить над селами, містами...

За Михайлом Слабошпицьким

2. Випиши дієслова минулого часу. Визнач їх число. Що тобі допомогло відшукати дієслівні форми минулого часу? А визначити число?

140. 1. Прочитай діалог.

— Що ти сьогодні робив? — запитав свого друга Дмитрик.

— Я писав листа до брата. Вітав його з днем народження, бажав йому щастя і здоров'я, — відповів Тарас.

— То ти недописав листа і не відіслав його?

— А як ти здогадався?

2. Як здогадався Дмитрик, що Тарас недописав і не відіслав листа?

3. Якою була б відповідь Тараса, якби він відіслав листа? Запиши її.

Як визначити рід дієслів минулого часу?

141. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Вечеряли біля вогнища гуртом.

Повний місяць вплив над перевалом і освітив чашу міжгір'я спокійним, величним сяйвом. **Гігантська тінь таємничо затиснулась в ущелині. Над водою засріблився туман. Заграли скелі до місяця скалками мінералів. Палахкотіло вогнище.** Вечірньою свіжістю тягло від потоку.

За Олесем Гончаром

2. Випиши виділені речення. Підкресли дієслова-присудки.

3. За допомогою питань і особового займенника визнач рід дієслів-присудків.

4. Попрацюйте разом!

Порівняйте дієслівні форми чоловічого, жіночого і середнього роду. Чим вони відрізняються?

Освіт^ив□, освіт^ил^а□, освіт^ил^о□.

◆ Зверніть увагу! Визначити рід дієслів минулого часу допомагають займенники 3-ї особи однини і питання (що **він** робив? що **вона** робила? що **воно** робило?), суфікс **-в** у дієсловах чоловічого роду та суфікс **-л** і закінчення **-а**, **-о** в дієсловах жіночого і середнього роду: *писа^в, писа^ла□, писа^ло□*.

142. 1. Прочитай. Знайди речення з однорідними членами.

1. Прийшло **дівча** воду брати, брало, заспівало. Вийшли з хати батько й мати в садок погуляти...

2. Не називаю її раєм, тії хатиночки у гаї над чистим ставом край села, мене там **мати** повила і, повиваючи, співала, свою нудьгу переливала в свою дитину. (З творів *Тараса Шевченка*)

2. Знайди дієслова-присудки, зв'язані з виділеними підметами. Випиши їх. Визнач усі ознаки цих дієслів: час, рід, число.

3. Які з цих дієслів виражають завершену дію?

143. 1. Прочитай текст. Спиши, замінюючи неозначену форму дієсловами минулого часу.

...(Минати) роки, (спливати) століття. (Народитися) й поступово (зміцнюватися) давньоруська держава — Київська Русь. Їй постійно (доводитися) боронити свою незалежність. Ось чому літописи (донести) до нас **шум** походів, **брязкіт** мечів і бойових сокир, посвист стріл, **тупіт** тисяч коней, лункі **удари** таранів у мури й ворота міст і фортець.

За *Михайлом Котляром*

2. До виділених іменників усно добери спільнокореневі дієслова у неозначеній формі.

144. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

тепéр

Туман так погустішав, що здавалось, ніби й справді була темна ніч... Саме цей туман обрали ведмеді, щоб навідатися на шхуну.

Білі велетні чіплялись лапами за борт і лізли на палубу. Тут вони напорошувались, витягали морди й нюхали повітря. Палуба була повна незнайомих пахоців. Ці пахоці їх дратували й розпалювали цікавість.

Ось один з ведмедів наблизився до стернової будки. На нього несподівано полетіли аркани. Звір рвонувся назад, але було вже пізно.

Бедмеда, міцно прив'язаного мотузками, одтягли до трюму й посадили в залізну клітку. Так його відвезуть до зоосаду.

За Миколою Трублаїні

Стерновa будка — приміщення на кораблі, де розміщено *стерно* — пристрій для керування рухом судна.

2. Знайди в тексті зачин, основну частину та кінцівку.

3. Випиши дієслова минулого часу, визнач їх число, а в однині й рід.

§ 17. Дієслова на -ся (-сь)

Що означають дієслова на -ся (-сь)?

145. 1. Прочитай і порівняй два вірші.

1. Я встаю завжди раненько,
умиваюся швиденько,
сам, як треба, одягаюсь,
в черевики сам взуваюсь...

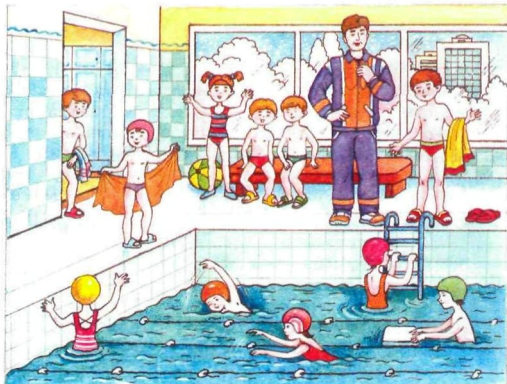
Володимир Ладигець

2. Не завжди встаю раненько.
Умиває мене ненька,
а бабуся одягає, дідусь в чоботи взуває.
Тато каже: «Ти — ледащо!»
Я не знаю, чому й за що.

2. У першому вірші знайди дієслова, які називають дію, спрямовану на самого виконавця (на самого себе), у другому — дієслова, які означають дію, спрямовану на іншу особу. Чим вони відрізняються?

3. Якого змісту набуде речення *А бабуся одягає, дідусь в чоботи взуває*, якщо до дієслів *одягає, взуває* додати *-ться*?

146.1. Розглянь малюнок.

2. Уяви собі, що ти сидиш на підвищенні і спостерігаєш за всім, що відбувається в басейні. Напиши про те, що ти бачиш. У розповіді вживай дієслова на *-ся*.

147.1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Стародавні слов'яни, наші предки, молилися деревам, а особливо дуплянім. Поклонялися березам, липам, дубам. Під захистом предковічних лісів слов'яни виконували свої таємничі обряди. Крім того, вони мали священні дерева на полях, дорогах і поміж селами. Найсвятішим вважався старий дуб. Найважливіші обряди виконувалися під дубами або липами.

Олекса Воропай

Предковічний — який існує з давніх-давен.

2. Випиши з тексту дієслова на -ся. Визнач їх час і число. По-
знач закінчення.

Зразок.

Маминься — мин. час, мн.

148. 1. Прочитай речення. Подумай, які букви пропущено у словах.

1. Скотилося сонце з в..сокого неба, за день уто-
милось — спочить йому треба. 2. Аж ось заскр..піли
т..сові ворота: йде матінка з поля — скінчилась робо-
та... 3. Ст..мніло й зробилось так тихо надворі... На
небі зоріють іскорки-зорі. 4. Л..гесенька пара зня-
лась над водою. (З творів Михайла Коцюбинського)

2. Спиши. Встав пропущені букви, дібравши перевірні слова.
3. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їх число, а в од-
нині — й рід.

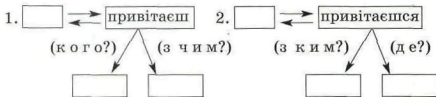
Як треба вимовляти і писати дієслова на -ся?

149. 1. Прочитай. Виконай завдання за зразком.

Підписуєш (щ о?) — підписуєшся (п і д ч и м?);
зустрічаєш (к о г о?) — зустрічаєшся (з к и м?);
розчісуєш (к о г о?) — ...;
порадиш (к о м у?) — ...;
привітаєш (к о г о?) —

2. З двома дієсловами склади речення за схемами.

Візьми до уваги! У дієсловах 2-ї особи од-
нини -шся вимовляється як [с':а].

У дієсловах 3-ї особи однини і множини -ться вимо-
вляється як [ц':а].

Вимовляємо:

сміє[с':а]
підписує[ц':а]
вча[ц':а]

Пишемо:

смієшся
підписується
вчаться

150. 1. Прочитай прислів'я.

1. Кому легко на серці, до того весь світ сміється.
2. З вогнем (не) жартуй, бо опалишся. 3. Тільки той (не) помиляється, хто ні до чого (не) торкається. 4. З пісні слово (не) викидається. 5. Сном (не) прогoduєшся.
2. Знайди дієслова на -ся. Визнач їх час і особу. Порівняй вимову і написання цих слів.
3. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни написання *не* з дієсловами.

151. 1. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки і замінюючи неозначену форму дієсловами теперішнього часу.

Ген там круто (вигинатися) Дніпро, а з нього (вириватися) протока і знову (вливатися) в Дніпро. А посередині острів з сіножатями, де (випасатися) худоба. Корів і телят не (переганяти) на цей бік. Там вони й (жити) все літо — вдень (пастися), а вночі (відпочивати) у загородах.

За Олександром Копиленком

2. Поясни, як треба вимовляти і писати дієслова на -ся.

§ 18. Повторення вивченого про дієслово

152. 1. Прочитай текст. У перших чотирьох реченнях знайди головні члени. Випиши їх.

Учора вранці Лукаш майстрував собі скрипку. З якою любов'ю він вистругував дощечки, клеював їх, натягував струни! Яка чудова скрипонька вийшла! Лукаш пофарбував її. І вона була вся зелена, як коник-стрибунець, помережана по краях червоними півниками, вся — як малюнок.

Олесь Донченко

2. На які питання відповідають присудки? На які дії вони вказують? Чи є серед присудків однорідні? Назви їх.
3. Накресли схему першого речення.

153.1. Прочитай виразно вірш. Визнач його головну думку.

Є з усіх одна країна,
найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
нашого народу дім.
Там шумлять степи безкраї,
наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
там солодше пахнуть квіти...

Ганна Черинь

2. Випиши дієслова. Познач у них закінчення. Визнач дієвідміну.
3. Одне дієслово (на вибір) розбери за поданим планом:
 1. Аналізоване дієслово.
 2. Початкова форма.
 3. На яке питання відповідає?
 4. Час.
 5. Число.
 6. Особа (у дієслів теперішнього і майбутнього часу).
 7. Рід (у дієслів минулого часу однини).
 8. Дієвідміна.
 9. Яким є членом речення?

154.1. Прочитай речення. Знайди в них головні члени.

1. Назустріч сонцю золотому усмішка радісна летить. 2. Тільки вільний народ своє щастя кує. 3. Білі гуси летять над луками, в синім небі хмарками зникають. 4. Щоранку батько і синок ходили разом на ставок ловити рибку... 5. Два хлопчики на ставочку ловлять рибку в холодочку. (З творів *Олександра Олеся*)

2. Якими частинами мови виражені головні члени?

3. Попрацюйте разом! Накресліть схеми першого, третього і п'ятого речень.

155.1. Прочитай вірш і вивчи його напам'ять. Запиши вірш з пам'яті.

Уже скотилось із неба сонце,
заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
при місяченьку та й заспіваю.

Леся Українка

2. Звір написане з текстом. Зверни увагу на розділові знаки всередині речень.

3. Підкресли дієслова. Визнач їх час, познач скорочено.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке **неозначена форма дієслова**? Чому ця форма одержала таку назву?

2. Які є часові форми дієслова?

3. Як змінюються дієслова минулого часу? теперішнього? майбутнього?

4. На яку дію вказують дієслова минулого часу? теперішнього? майбутнього?

5. За якою ознакою дієслова поділяються на дієвідміни? Поясни, як визначити дієвідміну дієслів *стрибати*, *лежати*, *написати*.

6. Яким членом речення найчастіше є дієслово?

§ 19. Прислівник як частина мови

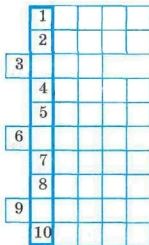
Які слова належать до прислівників?

156. Попрацюйте групами!

1. Перемалюйте кросворд у зошит і розгадайте його, дібравши до поданих слів антоніми. У виділеному стовпчику прочитайте назву частини мови, до якої належать ці слова.

1. Рано.
2. Косо.
3. Голосно.
4. Весело.
5. Важко.
6. Слабко.
7. Легко.
8. Грубо.
9. Брудно.
10. Прямо.

2. На яке питання відповідають наведені прислівники?

157. 1. Прочитай вірш. Зверни увагу на виділені слова, які називають ознаку дії, пояснюють, коли саме відбувається дія.

Сміється сонце **як?** — **ласкаво**,
 мандрує небо **величаво**,
 а небо голубіє **дивно**,
 плывуть хмарини **тихо**, **мирно**.

Сади цвітуть **коли?** — **весною**,
 улітку трав моря шовкові,
 а **восени** врожай збирають,
 узимку снігу всі чекають.

Лариса Лужецька

2. Випиши сполучення дієслів із прислівниками за зразком. Покажи зв'язок між словами у словосполученнях.

Зразок.

як?
Сміється ласкаво.

3. Зроби висновок про прислівник як частину мови, відповідаючи на запитання: Що означають прислівники? На які питання вони відповідають? З якою частиною мови найчастіше зв'язуються в реченні? Якими членами речення бувають прислівники?

4. Звір свій висновок із правилом.

П р и с л і в н и к — незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії або пояснює, де, коли відбувається дія, куди вона спрямована, і відповідає на питання **як? де? куди? коли? та ін.**

Прислівники в реченні найчастіше зв'язуються з дієсловами.

Прислівники в реченні виконують роль другорядних членів.

158. Попрацюйте разом!

1. Назвіть по порядку п'ять днів тижня, не вживаючи при цьому ні назв чисел, ні назв днів. Визначте, до якої частини мови належать слова-відповіді.

2. Складіть усну розповідь про те, що робили позавчора, вчора, що робите сьогодні, що будете робити завтра, післязавтра. У складених реченнях обов'язково використайте прислівники, які пояснюють, коли саме відбувається дія.

учора
вчора

сьогодні

завтра
післязавтра

3. На які питання відповідають вжиті в розповіді прислівники? Яку роль вони виконують у реченнях?

159. 1. Прочитай вірш і вивчи його напам'ять.

Ознаку дії називає,
а також місце, час, причину

цієї дії визначає,
і кожен цю частину знає.
Бо це **прислівник** — всім відомий.
Незмінна ця частина мови
і на питання **я к? к о л и?**
готова всім відповісти.

Лариса Лужецька

2. Усно добери прислівники, які відповідають на питання **я к? к о л и? д е? к у д и?** Склади з ними словосполучення *дієслово + прислівник*. Які з дібраних прислівників виражають ознаку дії, а які пояснюють, коли (час), де (місце) відбувається дія або куди (напряма) вона спрямовується?

160. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Люди від природи страшенно цікаві. Подивилися вони ліворуч, поглянули праворуч, роззиралися довкола — і нарешті звели погляд угору.

А там — матінко рідна! — блакитний купол з чистого криштáлю, що десь далеко-далеко сперся на обрій. Удень по ньому вогняною колісницею впевнено роз'їжджає Сонце. Вночі повільно мандрує Місяць на срібному чумацькому возі...

За Ігорем Жуком

Колісніця — двоколісний візок.

2. Які прислівники вжив автор? Доведи свою думку. Спиши текст і підкресли прислівники.

М і р к у й т а к:

ліворуч
праворуч

удень
вдень

1. Шукаємо слово (найчастіше дієслово), з яким зв'язаний прислівник.

2. Від цього слова ставимо питання до прислівника. (За питанням визначаємо частину мови — прислівник.)

3. Що означає прислівник? (За значенням визначаємо частину мови — прислівник.)

4. Яким членом речення є прислівник? (За роллю в реченні визначаємо частину мови — прислівник.)

161. 1. Випиши з читанки п'ять прислів'їв з прислівниками. Поясни їх зміст.

2. Підкресли прислівники. Доведи свою думку, користуючись планом, поданим у попередній вправі.

3. Яка роль прислівників у прислів'ях?

Чим відрізняються прислівники від прикметників?

162. 1. Прочитай вірш. Розглянь малюнок. Склади усну розповідь про ластівку, вживаючи прислівники *спереду, ззаду, високо, низько*.

ЛАСТІВКА

Малесенька ластівка зранку мені
співає-щебече пісні весняні,
і весело в'ється вгорі над вікном,
і має привітно стрілчастим крилом.

Олександр Олесь

2. На які три групи можна розподілити прислівники, вжиті у вірші? Випиши їх, розподіляючи в стовпчики за питаннями.

К о л и?

Я к?

Д е?

163. 1. Прочитай. Зверни увагу на форми дієслів і зв'язані з ними прислівники.

Мелодійно розливається дзюрчання струмка.

Мелодійно розливалось дзюрчання струмка.

Мелодійно розливатиметься дзюрчання струмка.

Мелодійно розливаються веселі струмки.

Мелодійно розливалися веселі струмки.

Мелодійно розливатимуться веселі струмки.

2. Визнач час і число дієслів, з якими зв'язаний прислівник *мелодійно*.

3. Зроби висновок про те, як змінювалося дієслово. А якою залишалася форма прислівника?

З а п а м' я т а й! Прислівники не змінюються.

В і з' я с н и д о у в а г и! Прислівники не мають закінчень, тому що не змінюються. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами: *рано́, навесні́*.

164.1. Прочитай і порівняй два тексти. Зверни увагу на споріднені прислівники і прикметники.

1. А весна щедро розсипає свої різнокольорові подарунки.

Ось із-під листка радісно блиснув пролісок. Де-не-де ласкаво простягає свої волохаті пелюстки до сонечка ліловий сон. Гордо підняли квіти свої очі-озерця, неначе шматочок неба спеціально впав на землю.

2. А щедра весна розсипає свої різнокольорові подарунки.

Ось із-під листка блиснув радісний пролісок. Де-не-де простягає свої волохаті пелюстки до сонечка ласкавий ліловий сон. Підняли горді квіти свої очі-озерця, неначе спеціальний шматочок неба впав на землю.

За «Народним календарем»

2. Випиши з першого тексту словосполучення *дієслово + прислівник*, а з другого — *прикметник + іменник*, добираючи тільки споріднені прислівники і прикметники. Завдання виконуй за зразком.

Зразок.

Розсипає (як?) щедро – весна (яка?) щедра.

3. Порівняй споріднені прислівники і прикметники за поданим планом.

1. З якою частиною мови зв'язуються в реченні прислівники? прикметники?

2. Що означають прислівники? прикметники?

3. На які питання відповідають прислівники? прикметники?

4. Яку роль у реченні виконують прислівники? прикметники?

де-не-де

назад

вперед

165. Попрацюйте групами!

1. Складіть порівняльну характеристику прислівників і прикметників. Заповніть у зошиті таблицю.

Частина мови	Прислівник	Прикметник
1. Змінна чи незмінна?	незмінна	змінна
2. Що означає?		
3. На які питання відповідає?		
4. З якою частиною мови найчастіше зв'язується у реченні?		
5. Яким є членом речення?		

2. Від поданих прикметників утворіть прислівники. Поясніть, як ви це зробили.

Щасливий, добра, холодний, рішучий, теплий, привітна, гарячий, правильне, прекрасний, вірна.

Зверни увагу! Прислівники найчастіше утворюються від прикметників за допомогою суфіксів **-о, -е: гарно, добре.**

166.1. Випиши з художнього твору уривок із п'яти речень з прислівниками.

2. Подумай, від яких слів утворилися вжиті в реченнях прислівники.

Як утворюються різні форми прислівників?

167.1. Прочитай вислів. Поясни, яке значення для людини має вивчення рідної мови. Спиши.

Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до

оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова.

Василь Сухомлинський

2. Доведи, що в поданому вислові є три прислівники, які відповідають на питання як? Підкресли їх. Визнач роль цих прислівників у реченні.

3. Порівняй прислівники *глибоко* і *глибше*, *багато* і *більше*, *активно* й *активніше*. Зроби висновок про те, для чого автор вислову надає перевагу прислівникам *глибше*, *більше*, *активніше*. Визнач, як утворилися ці форми прислівників.

168. 1. Від поданих прислівників утвори і запиши нові форми.

Зручно, ясно, темно, широко, тонко, сильно.

Виконуй так:

Додай суфікси *-іше* або *-ше*: *зручніше...*

Додай слова *значно*, *багато*, *набагато*, *куди*, *ще*, *трохи*: *набагато зручніше...*

Додай префікс *най-*: *найзручніше...*

Додай префікси *як-* або *що-*: *якнайзручніше*, *щонайзручніше...*

2. Познач префікси і суфікси, за допомогою яких утворилися різні форми прислівників. Зроби висновок про творення форм прислівників.

3. З різними формами одного й того самого прислівника склади і запиши речення.

169. 1. Прочитай початок розповіді. Продовж її і запиши. У тексті вживай різні форми прислівників.

Якось напро́весні, коли сонечко пригрівало все **тепліше** й **тепліше**, а сніжок танув усе **скоріше** й **скоріше** і водичкою стікав у стрімкі потічки...

2. Назви прислівники, вжиті у складеному тобою тексті. Поясни роль прислівників у реченнях.

170. Попрацюйте разом!

1. До якої частини мови належать подані слова? Чи можна точно це визначити? Поясніть свої міркування.

Вище, нижче, глибше, краще, гірше, складніше.

2. Із кожним словом складіть по два речення так, щоб у першому з них воно виступало прислівником, а в другому — прикметником. Запишіть речення.

З р а з о к. *Ми вирішили копати глибше (прислівник).*

Озеро Байкал глибше за Каспійське море (прикметник).

3. Зробіть висновок про те, як можна розрізнити однакові за звучанням і написанням форми прислівників і прикметників.

 171. Добери і запиши кілька народних прикмет, у яких уживаються прислівники з різним ступенем вияву ознаки дії, наприклад: *тепло — тепліше, холодно — холодніше.*

 Яка роль прислівників-синонімів у мовленні?

 172.1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Яка головна думка тексту?

Давно це було. Колись жили на землі велетні. Вони легко переступали ногою з одної гори на другу, і їм неважко було це робити. Ті велетні мали страшенну силу, але використовували її лише для добра. Вони ніколи нікому нічого злого не робили, а тільки добро. Тому їх завжди будуть згадувати люди. Навіть коли довго не падав дощ, то якось уміли притягувати хмари туди, де треба було землю зволожити. А росі тоді ще не було.

Перед тим як мали з'явитися на землі люди, як ми, велетні почали вимирати. Між ними був і той, що постійно регулював дощ. Він тяжко заслаб, лежав на горі, і дуже йому жаль було, що сохне все на землі, а він не може притягнути дощові хмари. Коли він останній раз важко зітхнув і його серце перестало битися, усе, що лише було на землі — дерева, корчі, трави різні — все-все почало за ним плакати. Ті сльози стали росою, яка й донині зволожує землю тоді, коли дощу немає.

За народною легендою

2. Які прислівники використано в легенді? Яка їх роль у тексті? Усно перекажи легенду, вживаючи прислівники.
3. Випиши з тексту прислівники, близькі за значенням. Запиши їх парами. Як називаються такі прислівники? Яка роль прислівників-синонімів у тексті?

В і з ь м и д о у в а г и! Серед прислівників є слова, близькі за значенням, — синоніми. Наприклад: *навколо і навкруги, гарно і чудово, старанно і ретельно.*

- 173.** 1. Прочитай і порівняй вірші. Що їх об'єднує? Які слова в них ужито в переносному значенні? З якою метою?

1. Все радіє, живе і співа навкруги,
ніби дихають луки і ниви,
і в струмки обертаються білі сніги,
і торкочуть, як голуби сиві.

Олександр Олесь

2. Ходить травень по траві
з сонечком на голові,
розмальовує навколо
синьо, біло, волошково.

Вадим Крищенко

2. Які прислівники використали поети? З якою метою у віршах ужито прислівники? Випиши з віршів прислівники-синоніми. Добери і запиши ще кілька синонімів.

3. Яку ілюстрацію ти намалював би до другого вірша? Опиши її усно, вживаючи прислівники *синьо, біло, волошково*. Поміркуй над тим, чи можна ці прислівники замінити синонімами.

- 174.** 1. До поданих прислівників добери і запиши синоніми.

Чудово, уміло, радісно, довго, ясно, ніжно, люблю, швидко, казково.

2. Які з поданих і дібраних прислівників можна використати у розповіді про веселку? Склади і запиши розповідь про це явище природи, вживаючи прислівники.

175. Попрацюйте парами!

1. Перемалюйте кросворд у зошит і розгадайте його, дібравши до поданих прислівників синоніми.

1. Інколи.
2. Як-небудь.
3. Неодмінно.
4. Вниз.
5. Голосно.
6. Повік.
7. Ввічливо.

	1		с		
	2		и		
	3		н		
4			о		
5			н		
6			і		
	7		м		

2. Розберіть за будовою прислівники *голосно, вниз, повік*. Зіставте виконану роботу з тим, як це зробили інші учні в класі.

В і з ь м и д о у в а г и! *Не* з прислівниками найчастіше пишеться разом.

176. 1. Поясни, що означають подані вислови.

Опинитися просто неба, намокнути до останньої нитки, кинутися з усіх ніг, не мати кінця-краю, йти як не своїми ногами, спати без задніх ніг, жити на широку ногу.

2. Добери до поданих висловів прислівники-синоніми. Запиши їх через тире. Виконання завдання перевір за фразеологічним словником.

Яка роль прислівників-антонімів у мовленні?

177. 1. Прочитай вірш про народні прикмети. При нагоді перевір їх.

УКРАЇНСЬКІ ПРИКМЕТИ

Сьогодні добре знають люди,
яка погода завтра буде,
бо теле- й радіопрогноз
підкаже — спека чи мороз.

В старі ж часи, і це знаменно, —
діди й бабусі наперед
прогнозували достеменно
погоду з безлічі прикмет:

як місяць гострий — на негоду,
як рівний — на ясну блакить,
щербатий — то відомо зроду,
що незабаром задощить.

Якщо з рогами він крутими,
то знай — невдовзі дощ ітиме;
з положистими заяснів —
чекати слід погожих днів.

Дмитро Білоус

2. Знайди у вірші прислівники. З якою метою їх ужито? Які з названих прислівників є словами з протилежним значенням? Як називаються такі прислівники? Яка роль прислівників-антонімів у вірші?

Візьми до уваги! Серед прислівників є слова, протилежні за значенням, — антоніми. Наприклад: *унизу — угорі, рано — пізно, весело — сумно.*

3. Назви прислівники-синоніми у двох останніх строфах вірша.
4. Визнач, до якої частини мови належать слова *ясний, гострий, рівний*. Утвори від них прислівники, добери антоніми. Запиши антонімічні пари прислівників.

178. Попрацюйте парами!

1. Відновіть прислів'я. Поясніть їх зміст. Запишіть.	
Густо дивиться,	як неписьменний удень.
Всяк розумний по-своєму:	
один спершу,	а другий потім.
Письменний бачить	
поночі більше,	а рідко бачить.
Говорить прямо,	як завтра голубець.
М'яко стеле,	а потім пусто.
Краще нині горобець,	а робить криво.
Спочатку густо,	та твердо спати.

2. Підкресліть у прислів'ях прислівники-антоніми. З якою метою їх ужито?

Густо дивиться, а рідко бачить.

179. Згадай, що ти знаєш про сезонні зміни у природі. Доповни речення, використовуючи прислівники з довідки. Запиши текст.

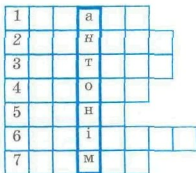
Взимку надворі ... , а влітку — Це тому, що взимку сонце ... буває на небі, ... ходить над землею і ... гріє. Коли сонце ходить по небу ... , то довгі тіні посилає, а коли ... , то короткі. Ночі довгі, а дні короткі — Дні довгі, а ночі короткі —

Слова для довідки: взимку, влітку, тепло, холодно, високо, низько, недостатньо, недовго.

180. Попрацюйте групами!

1. Перемалюйте кросворд у зошит і розгадайте його, дібравши до поданих прислівників антоніми.

1. Мало.
2. Раніше.
3. Всерйоз.
4. Дешево.
5. Уночі.
6. Швидко.
7. Влітку.

2. З двома парами прислівників-антонімів (на вибір) складіть і запишіть речення.

181. 1. Утвори і запиши парами словосполучення з прислівниками-антонімами, додаючи до слів лівого стовпчика слова з правого.

Пішов туди —
Приїхав учора —
Летів високо —
Приплив уранці —

сів низько.
поїде завтра.
повернувся сюди.
відпочиватиме потім.

Робить зараз — дивиться сумно.
Розмовляє весело — попливе ввечері.

2. Підкресли прислівники-антоніми.

Які прислівники виступають у ролі однорідних другорядних членів речення?

182. 1. Прочитай початок казки. Яку назву, на твою думку, може мати ця казка? Розглянь малюнок. Усно склади продовження казки. Вживай прислівники.

Щовечора, коли сонце повільно і величаво ховалося за високі гори на спочинок, в ліс непомітно і тихо приходила темна ніч. Тоді світлячок ледь чутно і поспішно вибирався на високий пеньок край лісової стежини. Він жваво, але обережно підіймав ліхтарик. Ліхтарик був зовсім крихтний. Та його жовтогарячі промінці всю ніч постійно і впевнено освітлювали стежину. По ній крадькома і безшумно ходили мешканці лісу, аж поки червоне сонце знову не з'являлось з-за шпилів далеких гір.

За Василем Мельником

2. Знайди в поданому тексті прислівники. Які з них зв'язані з одним і тим самим дієсловом, відповідають на однакові питання і виконують роль другорядних членів речення?

3. Випиши з тексту прислівники разом із дієсловами, з якими вони зв'язані.

Зразок.

як? як?
Повільно і величаво ховалося.

Прислівники, які пояснюють у реченні одне й те саме дієслово і відповідають на однакові питання, виступають у ролі однорідних другорядних членів речення.

183.1. Прочитай і відгадай загадку. Які слова допомогли тобі знайти відгадку?

Насупилось небо,
плаче хмаринка,
а поле сміється
щасливо і дзвінко,
бо сльози хмаринки
несуть урожай.
Як сльози ці звучать?
Ану, відгадай.

2. Спиши загадку і підкресли прислівники. Що вони означають? На які питання відповідають? З яким дієсловом зв'язані?

3. Якими членами речення виступають прислівники? Чи можна їх назвати однорідними членами речення?

184.1. Прочитай текст. Про які народні прикмети, пов'язані з життям сороки, ти дізнався? При нагоді перевір «сорочині» прикмети.

Сороки дуже точно і ... завбачають погоду. Відомо, що вони постійно і ... виводять своїх пташенят у новозбудованому гнізді. А гніздечко старанно і ... споруджують завжди з дахом. Так, за цим дахом можна безпомилково і ... визначити погоду навесні.

Якщо гніздо кругле, дах малий — дощів буде мало і А буває, що дах до метра — тоді й дощі майже безперервно і ... ллють усю весну мало не щодня.

За «Народним календарем»

2. Спиши текст, вставляючи пропущені прислівники. Якими членами речення вони є?

С л о в а д л я д о в і д к и: довго, завчасно, правильно, дружно, невтомно, точно, негусто, потроху, швидко, обережно.

щовéчора

щорáнку

щонóчі

щохвилíни

185. 1. Прочитай прислівники.

Гарно і весело, відкрито та щиро, дзвінко і мелодійно, любо та легко, привітно і гостинно.

2. Поміркуй над тим, чи можна ці слова використати в одному тексті. Про що в ньому розповідатиметься? Усно склади такий текст.

186. 1. Випиши з читанки п'ять речень з однорідними членами, вираженими прислівниками.

2. Склади усну розповідь про те, як визначати однорідні члени речення, виражені прислівниками. Що ти можеш розказати про розділові знаки при однорідних членах речення?

Яка роль прислівників у різних текстах?

187. 1. Прочитай текст. Визнач, який він — художній чи науковий. Доведи свою думку. Добери до тексту заголовок. Поясни значення виділених слів, дібравши до них синоніми.

Приємно **чимчикувати** лісовою, не дуже битою **кривулякою**, мов живим тунелем. Ліворуч — бронзова тепла стіна соснових стовбурів **наскипидає** легені й шкіру; праворуч — білокорі берізки, побризкані сонячними зайчиками і зелен-косицями пестять натомлені очі... А крізь крони видно оту невимовно чисту блакить, якою інколи, наче лебеді по синь-воді, пропливають легкі пухнасті хмаринки.

За «Народним календарем»

2. Спиши текст. Знайди і підкресли прислівники. Поясни їх роль у тексті.

3. Добери синоніми до прислівників *інколи*, *приємно*. А як називаються прислівники *ліворуч* — *праворуч*?

188. 1. Прочитай текст. Доведи, що він є науково-популярним.

Є у циклону супротивник. Звуть його антициклон. Це теж величезна повітряна маса, але повітря в ній має постійну температуру — або високу, або низьку. Антициклон — то ніби зовсім інша держава, де всі невидимі мешканці, тобто частинки повітря, живуть дружно, ніколи не сваряться.

Антициклон завжди рушає назустріч або навздогін лютому циклону. А зустрівши, вступає з ним у бій. Б'ються вони завзято, до повної перемоги. Як правило, переможцем буває антициклон. Він завжди приносить із собою гарну погоду: влітку — теплу й тиху, взимку — ясну й морозяну.

За книгою «Погода на планеті»

2. Назви вжиті у тексті прислівники.

3. Випиши з тексту словосполучення *дієслово + прислівник*, ставлячи питання від дієслова до прислівника.

З р а з о к.

Рушає (коли?) завжди.

189. 1. Прочитай речення. Якими однорідними членами речення, вираженими прислівниками, можна його доповнити?

Під час розмови необхідно ... і ... добирати слова, ... і ... викладати думки, ... і ... вимовляти кожне слово, ... і ... передавати голосом запитання, здивування, різні почуття, ... і ... доводити свою думку до кінця.

2. Запиши подане речення, вставляючи потрібні прислівники. Користуйся довідкою.

С л о в а д л я д о в і д к и: чітко і виразно; вдумливо і точно; логічно і правильно; спокійно і послідовно; виразно й інтонаційно.

3. Спробуй усно скласти висловлювання за поданим початком, уживаючи однорідні члени речення, виражені прислівниками.

Під час розмови не можна ...

190. 1. Розгадай ребуси. Запиши слова-відгадки.

2. До якої частини мови належать слова-відгадки? Доведи свою думку.

3. У якому тексті можна використати відгадані прислівники — науковому чи художньому? Про що в ньому можна розказати? Склади і запиши такий текст, дібравши до нього заголовок.

191. 1. Прочитай вірш. Який заголовок ти дібрав би? Поясни свій вибір. Зверни увагу на роль прислівників у віршованому тексті.

Плакуча верба на ставу
полоще сріблясту листву
і тихо та сумно щомить
на вітрі шумить.

Учора стояло їх три,
ошатні красуні-сестри.
Сьогодні зосталась одна,
тому і плакуча вона,
тому і сумна.

Олександр Пархоменко

2. Спиши ту строфу вірша, яка містить однорідні члени речення, виражені прислівниками. Прислівники підкресли.

У яких текстах уживаються прислівники?

192. Попрацюйте разом!

1. Пригадайте вивчене на уроках природознавства. Які ранньоквітучі рослини ви знаєте? Яку з них ви хотіли б описати?

2. Складіть і запишіть описи (художній і науковий) ранньоквітучої рослини (на вибір). Пам'ятайте про відмінність між художнім і науковим описами.

3. У текстах уживайте прислівники *холодно, вогко, дружно, вранці, опівдні, наповесні, зверху, знизу, густо, м'яко, ззаду*.

спéреду

зза́ду

193. 1. Усно склади розповідь про те, як треба поводитися в гостях.

2. Які прислівники «допомогли» тобі скласти розповідь? Для чого ти вжив ці прислівники? Поясни свої міркування.

3. Запиши вжиті у розповіді прислівники. Розбери їх за будовою.

194. 1. Розгадай ребуси. Доведи, що слова-відгадки є прислівниками.

2. Якого прислівника не вистачає? Самостійно склади ребус, відгадкою до якого буде прислівник *навесні*.

3. З усіма чотирма прислівниками склади і запиши речення, які утворюють текст. Який це текст — науковий чи художній? Доведи свою думку. Визнач тему і головну думку складеного тексту. Який заголовок ти добереш? Чому?

195. 1. Усно склади казку про прислівник та його роль у мовленні.

2. Запиши прислівники, вжиті в казці. Доведи їх приналежність саме до цієї частини мови. Яка роль цих прислівників у складених реченнях?

3. Розбери прислівники за будовою.

Завдання для повторення

1. Сформулюй якомога більше запитань за темою «Прислівник». Запиши їх.

2. Підготуйся дати відповіді на кожне з цих запитань, добери приклади.

3. Розкажи своїм товаришам про прислівник та його значення в мовленні.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

196. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

Ось уже шістдесят років зустрічає наш народ мирні весни. Зустрічає урочисто, піднесено День Перемоги!

А дорога до нього була такою нелегкою! Довгих 1418 днів точилася жорстока війна з гітлерівськими фашистами. Хотіли фашисти завоювати весь світ, а людей перетворити на своїх рабів. Та недарма

кажуть: «Посієш вітер — пожнеш бурю». Саме такою бурею й стала для фашистів героїчна боротьба народів багатьох **країн**.

І ми **вистояли**. Мушили вистояти, бо інакше й не могло бути. Адже боронили ми свою священну землю, свою домівку, свою Батьківщину.

За Олександром Єфімовим

2. У виділених словах назви звуки і букви, якими вони позначені.

3. До слова *зустрічає* усно добери споріднені й назви в них корінь та префікс.

197. 1. Прочитай текст і спиши.

Кожної весни 9 Травня біля **солдатських** пам'ятників та обелісків полум'ям палахкотять квіти.

Немає на нашій землі такого куточка, де б не височіли пам'ятники героям — і дорослим, і юним. «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!» — кажемо ми. Героїчне життя й подвиги наших людей навіки вкарбувалися в пам'яті **народній**. Про них складають пісні, пишуть книги, знімають фільми.

2. Знайди в тексті слова, які можуть бути його заголовком.

3. Підкресли іменники, зверху скорочено надпиши їх рід і число.

4. Розбери виділені слова за будовою.

198. 1. Прочитай виразно вірш. Як ти розумієш його останні рядки?

ВКЛОНИСЯ СОЛДАТАМ

Пливуть по Дніпру пароплави,
над хвилями чайка ячить,
і **пам'ятник** Вічної Слави
на схилах крутих височить.
Горіти вогню, не згасати,
трояндам довкола цвісти —
тут сплять наші мужні солдати.
Вклонись їм зі мною і ти!

Галина Демченко

Ячить — жалібно кричить.

2. Знайди у вірші спонукальне речення. Яке спонукання в ньому висловлено?
3. До виділеного слова добери споріднені, познач корінь. Спостерігай за змінами кінцевого приголосного звука в цьому корені.
4. Усно провідміній іменник *хвиля*.

199. 1. Знайди вдома або в бібліотеці книжку про Велику Вітчизняну війну. Випиши з неї невеликий абзац тексту, який тебе особливо вразив.

2. Підкресли у виписаному абзаці іменники разом з прикметниками, що з ними зв'язані. Визнач їх число.

200. 1. Прочитай текст. Яка його основна думка?

РІДНА МОВА

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний **самоцвіт**, виграє всіма барвами веселки, має своє звучання, свою власну неповторність і красу.

Кожне слово — це ніби діамантова намистинка на величезному разку́ нашої пребагатої мови. У великому мовному запасі вибрати слово — то велике **вміння**. Навпаки, коли ви користуєтеся словом неточним, то це те саме, коли б замість відточеного олівця на уроці малювання ви користувалися цвяхом.

За Іваном Цюпою

2. Спиши текст і підкресли слова з буквами *я, ю, є, ї*. Поясни їх звукове значення.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів. Пригадай порядок звуко-буквеного аналізу.

1. Виразно вимов слово.
2. Поділи його на склади.
3. Назви наголошений склад.
4. Зроби звуковий запис слова, вимовляючи кожен звук уголос.
5. Назви голосні звуки.
6. Назви приголосні звуки (тверді — м'які, дзвінкі — глухі).
7. Запиши слово, назви букви.

201. 1. Прочитай виразно вірш. Визнач його основну думку. Зверни увагу на те, які речення за метою висловлювання переважають у вірші.

ТВОРИ ДОБРО

Ти добро лиш твори **повсюди**.
Хай тепло твої повнять груди.
Ти посій і **доглянь** пшеницю.
Ти вкопай і почисть криницю.
Волю дай, погодуй пташину.
Приласкай і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
лиш добро повинна творити!

Леся Іванків

2. Назви звуки і букви у виділених словах.
3. Знайди у вірші слова з м'якими приголосними, м'якість яких не позначено окремими буквами. Правильно прочитай ці слова і запам'ятай їх правопис.
4. Спиши вірш. У словах останнього речення познач наголос.

огля ос Ти посій і доглянь пшеницю.

202. Попрацюй зі словником!

Випиши зі словника в алфавітному порядку десять назв міст, що розпочинаються різними літерами. Серед них запиши і назву свого міста або обласного центру.

203. 1. Прочитай текст. Перекажи його зміст. Добери заголовок.

ЗДРАСТУЙ, РІДНА ЗЕМЛЕ!

...Маленький **жайворонок** літав у небі, падав **стрімголов** на землю, ніби цілував її, і знову підносився у височінь і співав:

— Доброго ранку! **Добриденю!** Здрастуй, рідна земле! Я прилетів до тебе з весною!

А земля казала:

— Здрастуй, моя мила маленька пташко! Я пам'ятаю тебе. Адже це тебе боялися всі комахи, які заважали рости моїй пшениці, моїм житам. Багато ти

їх, шкідливих, знищив! То нерозумні думають, що ти собі літаєш та **безтурботно** співаєш, а скільки тобі клопоту, скільки роботи, маленький сірий жайворонку!

— Не турбуйся, я не один, нас багато, а за нами й інші пташки летять. Тільки б діти не нищили наших гнізд і не лякали наших малят.

За Оксаною Іваненко

2. Перевір за словником наголос у виділених словах.
3. Випиши слова, які є формами одного й того самого слова, познач у них закінчення. Усно добери споріднені слова.

204. 1. Пригадай порядок розбору слів за будовою.
2. Розбери слова за будовою.

Квітка, квітують, квіточка, квітник, різквіт.

3. Склади коротку розповідь, у яку введи подані слова.

205. 1. Серед поданих слів знайди спільнокореневі (споріднені).

Граб, граблі, грабовий, **гребти**, грабок, грабельки; ріг, ріжок, ріж, рогатий, різати, зрізаний, **ріжечок**.

2. Доведи, що завдання виконано правильно.
3. З виділеними словамиклади і запиши речення.

206. 1. Прочитай текст.

— Які ви щасливі, діти... — сказав учитель. — Щасливі, бо вам є що бачити. Щасливі, бо ви побачите багато **прекрасного**. Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова зоря. Ми сядемо в кущах, затамуємо дихання і побачимо, як соловейко, прокинувшись, п'є **краплину** роси. Прийдемо на світанку до великої гарбузової квітки й застанемо там ледачого джмеля, який щойно прокинувся й чистить крильця. Підемо взимку до нагрітого сонцем стовбура й побачимо, як сонечко виглядає з-під кори й дивується: що ж це воно таке — жарко вже спати, а **надворі** сніги лежать...

Ви щасливі, діти, бо все це ви побачите...

За Василем Сухомлинським

2. Підготуйся і розкажи коротко, про що говорив дітям учитель.
3. Випиши виділені слова і познач їх будову.

207.1. Прочитай текст. Який він — художній чи науково-популярний? Доведи свою думку.

НАЙБІЛЬША ПУСТЕЛЯ

Найбільша у світі пустеля — Сахара. Але й тут є **життя**. Мешканці пустелі пристосувалися до нього в безводних пісках.

Тушканчик **ховається** від пекучого **сонця** в глибоких норах. Пустельний їжак виходить з нори лише вночі, коли стає прохолодніше. Верблюда від денної спеки захищає його вовняна шуба. А випити він може за день до 140 літрів води. Антилопа мєндєс ніколи не п'є, бо всю необхідну вологу вона отримує з рослин, якими живиться.

З журналу «Барвінок»

2. Спиши текст. Назви звуки і букви у виділених словах. Що можна сказати про звук, позначений буквою *н*, у слові *сонця*? В якому ще слові є такий самий звук?
3. До слів *спека*, *день* знайди в тексті та добери самостійно споріднені слова.

208.1. Запиши слова в алфавітному порядку, зважаючи на першу, другу, третю, четверту і п'яту букви.

Струнка́, горбочок, повість, ярина, вершина, алея, чарівни́й, бур'ян, рослина, зелена, струмок, травень, верховина, острів, росинка, хвиля, земля, горобина, буран, хвилина, чайка, яхта, океан, повітря, травичка, аеродром.

Ярина́ — зернові рослини, що висіваються в ґрунт навесні.

2. Вибери три слова, з якими можна скласти речення, зв'язані за змістом. Складені речення запиши.

ярина́

аеродро́м

209.1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

Все горіло в Тишкових руках. Коли в нього був добрий настрій, так усе ніби само собою робилося. **Пострибали** у теплу воду тарілки. **Забігав** рушник, витираючи їх. Плигнула ложка і, **викупавшись** у воді, **засяяла**, як дзеркало. Швидко позлітали зі столу крихітки.

Стало сторч полінце, і сокира, весело вдарившись об нього, **розколола** його **навіпіл**... Тишко — добрий господар. Адже мати цілий день працювала — треба їй **допомагати**.

За Марією Романівською

2. Випиши виділені слова. Познач у них префікси. Що для цього треба попередньо зробити?

3. Зроби звуковий аналіз слова *засяяла*.

210.1. Прочитай текст. Який заголовок можна до нього дібрати?

Оксані — радість: мати **одрізала** з полотна хустку, а порошком **пофарбувала** в червоний колір. **Вийшла** червона хустина.

На тину висіла, коли дівчина пригнала з степу на обід, — сохла. А зразу ж за тином буйно цвіли рожі червоними квітками. І то з одної ніби пелюстка **зірвалась** — упала на тин. Така то хустина!

Андрій Головка

2. Спиши текст із заголовком. До виділених слів добери і запиши споріднені з іншими префіксами. Префікси познач.

Вийшла червона хустина.

211.1. Прочитай текст. Яку пору року і яку частину доби в ньому зображено? Доведи свою думку, навівши слова і вирази з тексту.

Небо **пломеніє** зорею. Я стою біля розквітлого поля конюшини. Велетенський розмаїтий килим **тремтить**, **переливається**, щомиті міняючи своє забарвлення, ніби в ньому **переливаються** тисячі різнокольорових камінців.

Ось розсипались голубі камінці. Та ледь око встигло вловити той відтінок, як голубе перетворилося на лілове. І ось уже немає рожевого: все поле охоплене полум'ям. А там, вдалині, де земля **зливається** з небокраєм, сяє сліпучим блиском золота кайма. От-от з'явиться перший промінь.

За Іваном Цюпою

2. Випиши з тексту слова з префіксами. Добери до них споріднені з іншими префіксами та без них. Познач префікси у виділених словах.

212.1. Прочитай текст.

РУКОТВОРНЕ ОЗЕРО

Над нами висіло безхмарне небо. Бе..жально смажило сонце. І раптом ми побачили в п..кучому с..рпневому небі чайок...

Чайки над степом? Чи це, часом, не привид? Адже чайки — вісники води!

Машина, вихопившись на пагорбок, раптом сп..нилася. І перед нашими очима показалося в..личезне водне плесо.

— Оце і є наше Біл-оз..ро! Його зробили наші чудові люди в бе..водному степу!

За Василем Минком

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. У кожному випадку усно поясни, яким правилом довелось скористатися, щоб виконати завдання.

213.1. Прочитай текст. Про що ти з нього дізнався? Які інші звичаї, пов'язані з Зеленими святами, тобі відомі?

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Коли на луки і гаї, гори і доли матінка-природа щедро розстеляє зелені шовкові килими, за давньою народною традицією в Україні надходять Зелені свята, або Трійця.

У час Зелених свят квітує жито. А за народними віруваннями, з води виходять русалки.

Люди квітчають свої оселі зеленню і пахучими травами — любистком, м'ятою, аїром. Дівчата плетуть зелені вінки і водять хороводи, співають пісні.

За Василем Скуратівським

2. Спиши останній абзац тексту. Підкресли однорідні члени речення. Якими частинами мови вони виражені?

Дівчата плетуть зелені вінки.

214.1. Прочитай вірш.

ХМАРКА

З далекого моря занесло хмарину,
приніс її вітер, підгонив у спину.
Стомилає, заплакала хмаронька та
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини, — сльози-перлини.
Не стало, не стало у небі хмарини...
А ми засміялись, бо зелено скрізь,
і весело стало від хмарчиних сліз!

Марія Познанська

2. Випиши з тексту спільнокореневі слова. Познач у них корінь.

215.1. Назви у кожному ряду слово, за допомогою якого можна пояснити значення інших слів.

Вечоріє, вечір, вечірній, увечері;
морський, моряк, море, заморський;
морозний, заморозило, мороз, морозець.

2. Знайди серед слів такі, що відповідають поданим моделям:

⌒ ; ⌒ ^ ; ⌒ ^ □ .

3. Склади з цими словами речення і запиши їх.

216. 1. Подумай, чи можна поставити питання до частини слова *весел*-. Чому?

2. Які частини слова слід додати до цього кореня, щоб утворені слова відповідали на питання *я к и й? щ о? щ о р о б и т и?*

217. 1. Прочитай текст і спиши, дописуючи пропущені закінчення прикметників.

І ліс стоїть. Він **затих** під палюч.. гнітом літн... півдня. Здається, нема в ньому **життя**.

Нема життя! О, ні! Тільки прислухайся, придивися до нього. А найкраще подивись на нього тоді, як вітер ударить по ньому своїм могутн.. сиз.. крилом, ударить і зворухне його всього.

Борис Грінченко

2. До виділених слів добери і запиши спільнокореневі, які належать до різних частин мови.

218. Прочитай. Чи подобається тобі таке правило?

В Іспанії з давніх часів утвердилося правило: знаки питання та оклику ставити не тільки в кінці, а й на початку речення. Іспанські вчителі вважають, що ця традиція допомагає учням заздалегідь зорієнтуватися, з якою інтонацією вимовляти речення під час читання.

219. 1. Прочитай текст спочатку мовчки, а потім — уголос з відповідною інтонацією.

До одного хлопчика підійшли товариші. Перший запитав: «Ти розв'язав задачу?» Другий подивився в зошит і сказав: «Ти розв'язав задачу». Третій, побачивши розв'язок, здивовано вигукнув: «Ти розв'язав задачу!» А четвертий попросив: «Поясни, будь ласка, як ти розв'язав задачу».

2. Знайди серед речень розповідні, питальні та спонукальні.

3. Яке з поданих речень є окличним? Прочитай його з відповідною інтонацією.

220. 1. Визнач, які з поданих висловлювань є реченнями.

Наш клас побував на екскурсії в
Там ми побачили багато цікавого

Відвідали музей Тараса Шевченка
Із задоволенням покаталися в Київському
Найцікавіше було в зоопарку
Тут ми вперше побачили
Довго згадували ми про

2. Висловлювання, які не є реченнями, закінчи. Запиши їх так, щоб вийшла зв'язна розповідь. Постав розділові знаки. Добери заголовок.

- 221.** 1. Однорідні члени речення найчастіше виражаються іменниками, прикметниками, дієсловами та прислівниками. Іноді в художніх творах за допомогою однорідних членів речення письменники змальовують комічні картини. Прочитай і скажи, як це авторові вдалося.

ЯРМАРОК

Захряс майдан.

Захряс возами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, пряниками, баришниками, людьми і дітьми...

І все це ворухиться, дихає, курить, говорить, кричить, лається, мукає, мекає, ірже, позіхає, кувикає, пахне, кудкудакає, грає на гармонії, п'є квас, лускає насіння і крутиться на каруселі.

За Остапом Вишнею

Барішник — перекупник.

Гармонія — тут: музичний інструмент.

2. Випиши з тексту у два стовпчики дієслова, розподіливши їх за дієвідмінами. Щоб не помилитися, усно став дієслова у формі 3-ї особи множини.

- 222.** Спиши речення, виправляючи помилки у вживанні однорідних членів речення.

1. У лижних змаганнях брали участь третьокласники, четвертокласники та школярі. 2. Навесні біля школи юннати посадили клени, берези, каштани, дерева та дубки. 3. З вирію повернулися птахи, ластівки, лелеки, солов'ї і шпаки. 4. Петрик прочитав

цікаву, але дуже хорошу книжку. 5. На узліссі з'явилися перші весняні квіти, проліски й фіалки.

Зразок. З вирію повернулися птахи: ластівки, лелеки, солов'ї і шпаки.

223. Поясни багатозначність поданих прикметників, сполучаючи їх з різними іменниками. Запиши утворені словосполучення.

Червоний, гарний, солодкий, холодний.

224. 1. Прочитай і спиши текст.

Люблять наші діти рідну природу. Змалку привчаються бути справжніми її господарями. Примножують усе краще, що створює вона, наша матінка-годувальниця.

2. Розкажи, що ти робиш, аби зберегти рідну природу.

3. Як можна назвати слова *примножують* і *множення*?

4. У першому реченні усно встанови зв'язок між усіма його членами.

225. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому числівники. На які питання вони відповідають?

Не квапся вирушати до лісу за грибами одразу ж після того, як бризне перший-ліпший дощик. Бо то неправда, що гриб дозріває за одну ніч чи навіть за дві-три години. Щоб вирости, маслюкам треба три дні, а деяким грибам — ще більше: підберезники, опеньки ростуть десять днів, білі та підосичники — одинадцять.

Анатолій Комарницький

2. Випиши з тексту числівники у стовпчик. Через риску запиши числівники, що відповідають на питання *к о т р и й*?

3. Поясни походження вжитих у тексті назв грибів.

226. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст. Добери до нього заголовок і спиши.

Чи доводилося вам спостерігати за пташками навесні? О цій порі року в наших пернатих друзів найбільше клопотів. Отож не лякайте їх. Не здійсмайте галасу поблизу пташиних гнізд. Хай кожна

пташка спокійно мостить собі гніздечко і виводить пташенят. Якщо птахів часто турбувати, вони будуть змушені змінювати місце гніздування.

2. Знайди в тексті спільнокореневі слова. Якими словами можна їх доповнити?

3. Який синонім до слова *пташки* ужито в тексті?

4. Знайди розповідні, питальні та спонукальні речення. Яким окличним реченням можна було б закінчити текст? Запиши його в кінці.

227. Попрацюйте разом!

1. Прочитайте текст. Яка його тема і мета?

РІЧЧИНА ХВОРОБА

Спека висмоктала воду, і річка схудла. На тому місці, звідки вода відійшла, чого тільки не валялося! Іржаві консервні банки, покручений дріт, щербаті пляшки, надколоті цеглини... Навіть поламана дитяча коляска — і та тут.

Ніколи Сергійко не бачив річку такою непривабливою. Соромно стало йому за хлопців, за себе, за всіх. Навіть здалося, що річка хвора і жалібно просить у людей допомоги.

Сергійко закотив холоші штанів і негайно взявся до роботи...

Валентин Струтинський

2. Доповніть основну частину тексту і придумайте кінцівку.
3. Самостійно запишіть увесь текст.

228. 1. Прочитай текст. Простеж, яку роль відіграють у ньому дієслова.

І знову синіє небо, а на ньому — золоте сонце сипле скрізь гарячими, блискучими бризками. По шляху біжать жвавi струмочки — крутяться, підстрибують, танцюють, весело щось буркочуть.

Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті. Густою стіною сплелося жито, що вже почало квітувати — пустило з себе дух свого цвіту...

Степан Васильченко

2. Випиши з тексту дієслова, визнач їх час, особу (в теперішньому часі), рід (у минулому часі).

229. 1. Прочитай текст. Який це опис природи — науковий чи художній? Доведи свою думку.

І ось уперіщив дощ, зашумів над полями, над пасікою. І вітер одразу вгамувався, вщух. А через півгодини висвітлилось небо, ніби вмилося дощем, і стало голубим-голубим. Сонячні промені відсвічували золотом на обважнілих від дощу соняшниках, виблискували намистом на листочках конюшини.

Бджоли дружно вилетіли на збір нектару.

Віктор Приходько

2. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Усно добери синоніми до слова *уперіщив*.
3. Випиши дієслова минулого часу, усно постав до них питання, у дужках скорочено зазнач рід (в однині).

230. 1. Прочитай і спиши текст.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи.

Стало смеркати. Розгулялася буря. Ревом ревла над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві

далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси,
і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок
усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває.

Олександр Довженко

2. У якому часі вжито більшість дієслів у тексті? Визнач
рід дієслів, ужитих в однині. Які інші форми дієслів
є в тексті?

Дз дз Дзвонили дзвони.

231. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Заховало тінь під віти.
Відпустило в небо вітер.
Одягло вінок з колосся
і присіло на покосах.

Гори хліба дарувало
тим, що землю засівали.
І котило жовті дині
всім, хто в поле вийшов нині.

Ганна Чубач

2. Випиши з тексту дієслова. Знайди серед них ті, що мають
префікси. Познач префікси. До дієслів, у яких немає префік-
сів, усно добери споріднені з префіксами.

232. 1. Прочитай текст. Яка його мета?

Чому лампи на автомобілях фарами назива-
ються? Не знаєте? Усе пояснюється дуже просто.
Біля входу в гавань Олександрії, що в Греції, є невеличкий острівець Фарос. На цьому острові було
встановлено перший на землі маяк. Від грецької
назви цього острівця і походить сучасне слово
«фара».

2. Спиши текст. Підкресли в ньому власні назви. До кожної
з них усно добери відповідну загальну назву.

233. 1. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки.

Літо. Ми прийшли до (ліс) на (прогулянка). Йдемо широкою (просіка). Обабіч високі дерева, а під ними кущі та молоденькі деревця.

Як же їм привільно тут рости! Та не завжди... Що з отим (деревце)? Якось лиха людина зламала (гілка). Та знайшлися чийсь добрі (рука), які надали (деревце) «швидку (допомога)».

2. Над кожним іменником, що був у дужках, надпиши відмінок.

3. Усно встанови зв'язок слів у другому реченні. Якими частинами мови виражено граматичну основу?

234. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому слова, які допомагають нам уявити картину природи. До якої частини мови вони належать?

Море було таке лагідне, що хотілося погладити його долонею. Дихало тихо та рівно. Без угаву переливало різнобарвну гальку й ледве чутно, наче хто сіяв по берегу склянками, дзвеніло.

За Олександром Пархоменком

2. Знайди в тексті дієслова, визнач їх час.

3. Спиши, ставлячи дієслова в теперішньому часі. Як змінився від цього текст?

235. 1. Прочитай опис. Назви словосполучення, за допомогою яких автору вдалося змалювати яскраву картину природи.

Жовтогаряч.. килим з квіточок кульбаби вкрив лісов.. галявину. Так щороку сонечко вистеляє золотом довколишн.. простори. Роботящ.. бджоли цілими днями збирають солодк.. нектар. Коли дивишся на це золотист.. коло, то здається, що бачиш портрет велик.. сонця на тлі ніжн.. зелені.

2. Випиши з тексту прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані. Допиши пропущені закінчення.

3. Познач будову виділених прикметників. Від яких слів і за допомогою яких суфіксів вони утворилися?

236. Попрацюйте і пограйтеся разом!

1. Прочитайте і визначте, що це за текст. Яка його мета?

ЖАБКО, ДЕ ТИ?

Народна дитяча гра

Одна дитина, «лелека», із зав'язаними очима стоїть посередині «болота». Інші діти, «жабки», дуже тихо ходять навколо неї.

«Лелека» звертається до «жабок»: «Жабко, де ти?» Тоді одна з «жабок» за вказівкою ведучого відповідає: «Тут я!» І «лелека» біжить у тому напрямку, звідки почув голос. Якщо він зловить ту «жабку», що подала голос, то вона стає «лелекою».

2. Пригадайте інші колективні ігри. Розкажіть, як вони проводяться.

237. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок.

Це таке місце, де не тільки земля, а й дерево пахне грибами. Я присідаю **навпóчiпки** і тихенько приглядаюсь, що робиться **довкола**. Тут галасувати не можна, бо гриб злякається людського голосу і піде під землю.

Раптом моє серце тенькнуло, опустилось трохи **вниз** і **радісно** завмерло: неподалік від отруйного стебла воронячого ока красовито стоять два близнюки-красноголовці. Вони такі молоденькі, що їх зрошені туманом картузики не встигли відліпитись від міцних товстеньких ніжок.

— Добрий день, хлопці-красноголовці! — кажу я до них. А вони мовчать.

Михайло Стельмах

2. Зверни увагу на виділені слова. Усно постав до кожного з них питання. Зроби висновок, до якої частини мови вони належать.

238. 1. Прочитай речення.

1. В ясному небі дзвінко бринить пісня жайворонка.
2. Під розлогою вишнею гомонить струмочок.
3. Ранок огорнув сонну землю густим туманом.

2. Користуючись таблицею, у зошиті розбери речення за частинами мови.

Слово	Частина мови	На яке питання відповідає	Що означає	У якій формі вжито	Яким є членом речення

239. Попрацюйте разом!

1. Використовуючи подані словосполучення, складіть розповідь на тему «Наш рідний край».

Зібралися в похід, з веселою піснею, рідні простори, милувалися берізкою, чисте джерело, напилися води, зробили привал, довго згадували.

2. Порівняйте на слух складені розповіді й запишіть ту, яка найбільше сподобалась.

240.1. Прочитай виразно вірш.

СОНЦЕ СИПЛЕ КВІТИ

Уже в дітей порожевіли личка,
уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава,
 травиченька,
 травичка!
І сонце сипле квіти,
як з бриля.

Ліна Костенко

2. Випиши в рядок ужиті у вірші спільнокореневі слова. Добери і запиши в наступних рядках спільнокореневі до слів *дощ, сонце, квіти*. Познач корінь в усіх групах спільнокорених слів.

Перелік слів, значення, вимову
і написання яких потрібно засвоїти

А

абрикós
автомобі́ль
агроно́м
адре́са
аеродро́м
а́йстра
аква́ріум
апельси́н
апеті́т
асфа́льт

Б

бабу́ся
банкі́р
Батьківщи́на
бджола́
бензи́н
бето́н
бібліоте́ка
будь ла́ска

В

ввече́рі
вде́нь
ведмі́дь
велосипе́д
верблю́д
ве́ресень
взі́мку
вира́зно
вісімдеся́т

влі́тку
во́гнище
вокза́л
воро́ба
восе́ні
вперéд
вра́нці
ву́лиця
вчо́ра

Г

гардеро́б
гвинті́вка
гекта́р
геро́й
годинни́к
горизо́нт
грімíти
грі́м
гу́мка

Г

га́нок
гру́нт
гу́дзик

Д

депута́т
держáва
дециме́тр
джмі́ль
дзі́ґа

дзьоб
дива́н
дикта́нт
дире́ктор
дисциплі́на
дити́на
діду́сь
до побáчення
духмя́ний
дя́тел

Е

еле́ктрика

Ж

жа́йворонок

З

зага́дка
завда́ння
за́єць
зза́ду
зозу́ля

І

ім'я́
інжене́р

Ї

їжа́к

К

календа́р
кваті́рка
кі́лим
Ки́їв

кипі́ти
кише́ня
кіломе́тр
коле́ктив
комба́йн
комба́йнєр
комп'ю́тер
коридо́р
кори́сний
космона́вт
крини́ця
кукурудза́

Л

леле́ка
ліво́руч
ліні́йка
ля́лька

М

меда́ль
ме́тал
метро́
меха́нік
мину́лий
мізи́нець
мі́льйон

Н

наза́д
напа́м'ять
неді́ля
нові́й

О

оди́на́дцять
озна́ка

океа́н
о́лень
оли́вець
оче́рёт

П

папі́р
парасо́лька
пирі́г
по́друга
по́милка
понеді́лок
попе́реду
портре́т
портфе́ль
посере́дині
право́руч
предме́т
президе́нт
пшени́ця
п'ятдеся́т
п'ятдеся́ти
п'ятсо́т

Р

ра́діо
револю́ція
республі́ка

С

сантиме́тр
секу́нда
середá
сигна́л
сімдеся́ти
спаси́бі

Т

теа́тр
телегра́ма
телефо́н
температу́ра
тепе́р
терпу́г
трамва́й
триво́га
троле́йбус

У

Украї́на
украї́нська
учи́тель

Ф

фана́ра
фарту́х
фе́рмер
футбо́л

Х

хвили́на

Ц

це́мент
цуке́рка
цу́кор

Ч

черво́ний
черговий
череві́ки
череме́ха

черéшня
чернётка
четвёр
читáння
чотирна́дцять

Ш

шерéнга
ші́стна́дцять
ші́стдеся́т
ші́стдеся́ті
ші́стсо́т
шофе́р

Щ

щогоди́ни
щодéнно
щоті́жня

Ю

юнна́т

Я

які́р
яри́на
ясе́н

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК, РЕБУСІВ І КРОСВОРДІВ

Вправа 10. 3. Зима. 4. Сніжинка.

Вправа 28. Загадка.

Вправа 30. 1. Метелик і гусінь. 2. Пуголовок. 3. Зуби і язик.
4. М'яч. 5. Човен. 6. Блискавка. 7. Хліб.

Вправа 32. Літери абетки.

Вправа 38. Вони. Ми. Він.

Вправа 42. Ви - ми - ти.

Вправа 43. 1. Я. 2. Ти. 3. Він. 4. Вона. 5. Ми. 6. Вони. 7. Ви.
8. Вони.

Вправа 48. 1. Коноплі. 2. Горіх.

Вправа 62. Серп, прес.

Вправа 64. 1. Луна. 2. Ввічливість. 3. Піддашшя.

Вправа 70. 1. Тінь. 2. Тінь. 3. Мороз. 4. Чорна смородина.
5. Риба. 6. Риба.

Вправа 75. 1. Мир. 2. Мить. 3. Миска. 4. Митець. 5. Митни-
ця. 6. Миргород. 7. Мисливець.

Вправа 126. Тінь.

Вправа 156. 1. Пізно. 2. Рівно. 3. Тихо. 4. Сумно. 5. Легко.
6. Міцно. 7. Важко. 8. Ніжно. 9. Чисто. 10. Криво.

Вправа 158. Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра.

Вправа 175. 1. Часом. 2. Абияк. 3. Конче. 4. Додолу. 5. Гучно.
6. Довіку. 7. Чемно.

Вправа 180. 1. Багато. 2. Пізніше. 3. Жартома. 4. Дорого.
5. Удень. 6. Повільно. 7. Взимку.

Вправа 183. Дощ.

Вправа 190. Назад. Попереду. Ліворуч. Праворуч.

Вправа 194. Восени. Влітку. Взимку.

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ!

От і завершилося твоє навчання у початковій школі. У 1 класі ти вивчав рідну мову за Букварем, а сьогодні перегорнув останню сторінку підручника, за яким навчався цього року. Сподіваємося, ти не тільки добре опанував рідну мову, а й полюбив її, вільно спілкуєшся нею і в школі, і вдома.

У наступному навчальному році ти станеш п'ятикласником. Продовжуй успішно вивчати рідну мову. Шануй її, пишайся — це мова твоїх дідів і батьків, мова нашої держави, ім'я якої — Україна.

Гарних і веселих тобі літніх канікул!

Автори

ПРИКМЕТНИК (продовження)

§ 1. Відмінювання прикметників у множині	3
--	---

ЧИСЛІВНИК

§ 2. Числівник як частина мови	9
--	---

ЗАЙМЕННИК

§ 3. Займенник як частина мови.	19
§ 4. Особові займенники	22
§ 5. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників з прийменниками	28
§ 6. Займенники 2-ї особи однини і множини	30
§ 7. Займенники 3-ї особи однини і множини	33
§ 8. Повторення й узагальнення вивченого про займенник . .	37

ДІЄСЛОВО

§ 9. Повторення вивченого про дієслово.	42
§ 10. Неозначена форма дієслова	47
§ 11. Змінювання дієслів за часами і числами	49
§ 12. Дієслова теперішнього часу	55
§ 13. Дієслова майбутнього часу	59
§ 14. Перша і друга дієвідміни дієслів	61
§ 15. Правопис особових закінчень дієслів.	64
§ 16. Дієслова минулого часу	72
§ 17. Дієслова на -ся (-сь)	76
§ 18. Повторення вивченого про дієслово.	79

ПРИСЛІВНИК

§ 19. Прислівник як частина мови	82
--	----

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1—4 КЛАСАХ	101
--	------------

Навчальне видання

*ВАШУЛЕНКО Микола Самійлович,
ДУБОВИК Світлана Григорівна,
МЕЛЬНИЧАЙКО Олександра Іванівна,
СКУРАТІВСЬКИЙ Леонід Віталійович*

РІДНА МОВА

Підручник для 4 класу

ЧАСТИНА ДРУГА

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальна за випуск *М. М. Москаленко*

Редактор *І. П. Коваленко*

Художній редактор *Н. Г. Антоненко*

Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*

Комп'ютерна верстка *К. П. Дворської*

Коректори *А. В. Лопата, Л. В. Липницька*

Здано до набору 18.03.04. Підписано до друку 26.05.04.

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк. офс.

Ум. друк. арк. 10,4+0,33 форзац. Ум. фарбовідб. 43,57.

Обл.-вид. арк. 5,92+0,55 форзац. Тираж 540 200 пр. (1-й завод 1–110 136 пр.).

Вид. № 36934. Зам. № 1/08.

Набір та верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5

Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових діапозитивів

у ТОВ «Торнадо»

м. Харків, вул. О. Яроша, 18а.